

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GERONTOLOJİ ANABİLİM DALI

60+TAZELENME ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN
KAYIP VE YAS ÜZERİNE TUTUMLARI: ÖLÇEK
GELİŞTİRİLMESİ VE UYGULANMASI

Aslıhan KARATAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2021-ANTALYA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
GERONTOLOJİ ANABİLİM DALI

60+TAZELENME ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN
KAYIP VE YAS ÜZERİNE TUTUMLARI: ÖLÇEK
GELİŞTİRİLMESİ VE UYGULANMASI

Aslıhan KARATAĞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Cihan CAMCI

“Kaynakça gösterilerek tezinden yararlanılabilir”

2021-ANTALYA

TEŞEKKÜR

Eğitimim süresince bana her zaman yön gösterip danışmanlık yapan Sayın Prof. Dr. Cihan CAMCI hocama, çok değerli bilgilerini ve mesleki tecrübelerini esirgmeden paylaşan her zaman kendisine saygı ve minnettarlık duyduğum Prof. Dr. İsmail TUFAN hocama, araştırma analizlerimde bana büyük destek veren sevgili arkadaşım Gerontolog Ragıp ARI'ya, tezime verdiği destek ve yardımlarından dolayı Sayın Arş. Gör. Özlem ÖZGÜR hocama ve çalışmalarımda bana yardımlarını esirgemeyen değerli Gerontoloji Bölümü hocalarıma ve tezimin başından sonuna her aşamasında ilgisini ve katkısını sunan Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇOBAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bugünlere gelmemde önemli pay sahibi olan sevgili annem ve babama, desteğini hiç esirgemeyen canım ikizime ve büyürken her an yanımda olan sevgili dedem ve anneanneme, her türlü sıkıntımı dinleyen, çözüm arayan, destek olan ve lisansüstü eğitimim için gereken motivasyonu maddi ve manevi sunan yakınlarıma çok teşekkür eder sevgi, minnet ve şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Amaç: Mevcut araştırma, Akdeniz Üniversitesi 60+Tazelenme Üniversitesine kayıtlı 60 yaş üstü bireylerin yaşadıkları bir kaybın ardından gelen yas sürecinde gelişen tutumlarını incelemeyi konu edinmektedir. Bu doğrultuda araştırma, 60+Tazelenme Üniversitesi'nde eğitim gören 60 yaş ve üzeri bireylerin, yas sürecinde yaşadıkları kayba karşı tutumlarını öğrenmek ve bu kişilerin tutumları arasındaki farkı ortaya koymayı amaç edinir.

Yöntem: Araştırmada nicel araştırma yönteminden ve verilerin elde edilmesinde anket uygulamasından yararlanılmıştır. Anket formunda; sosyo-demografik özellikler bilgi formu, kayba ilişkin bilgiler formu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” yer almaktadır. Verilere Kolmogorov Smirnov normallik testi uygulanmış ve normal dağılıma rastlanılmamıştır ($p<0,05$). Analiz için Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testleri uygulanmıştır.

Bulgular: Çalışmaya katılan katılımcıların yaş ortalaması $66,31\pm4.25$ (min:60; max:95) olarak hesaplanmıştır. Araştırma analizinde sosyo-demografik bilgiler ve kayba ilişkin özellikler ile yas sürecinde gelişen tutumların ilişkisi incelenmiştir. Cinsiyet değişkeni hariç diğer sosyo-demografik özellikler ve yas arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Vefat olayına ilişkin özelliklerde ise yakın zamanda bir vefat deneyimi olması, vefatın ani ya da beklenen bir durum olması, vefattan bu yana geçen süre, hayatın anlamı, profesyonel yardıma veya tıbbi ilaç desteğine başvurma ile yas arasında anlamlı bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır.

Sonuç: Demografik değişkenler değerlendirildiğinde kaybın ardından gelişen olumsuz yas reaksiyonları üzerinde cinsiyet değişkeni önemli bir risk faktörüdür. Kadınların erkeklere nazaran ölümle sonuçlanan kayıplardan daha çok etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Vefata ilişkin değişkenlere bakıldığında, yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamaması durumu, ani kayıp olup olmaması, vefatın üstünden geçen süre, hayat görüşünün değişmesi, profesyonel yardım alımı ve tıbbi ilaç kullanımı gibi değişkenler yas sürecinde geliştirilen olumsuz tutumlar için önemli bir risk oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yas, Kayıp, Ölüm, Yaşlılık, Kayıp Sonrası Davranış Bozuklukları

ABSTRACT

Aim: This study aims at analyzing the attitudes that occur over 60 years old after the death of relatives or close friends. The participants are the students attending Refreshment University which is a part of Akdeniz University. In this study, it is also analyzed that the students' changing attitudes such deaths.

Method: As a method, quantitative research design was used, and the data were collected via questionnaire. In that questionnaire, there are questions that are related to the death person, socio-demographic features. Besides, for evaluating the process, 'sorrow process evaluation scale' was used. After the normality test (Kolmogorov Smirnov), it was seen that the data was not normally scattered. So, Kruskal Wallis and Mann Whitney U analyses were administrated.

Findings: Participants age mean were $66,31 \pm 4.25$ (min:60; max:95). In this study, demographic variables (except gender), features related to the death and the changing attitudes during the sorrow process. In the study there was no significant relationship between demographic variables and attitudes during the sorrow duration. But, it was found significant relationship between the variables, the time passing after the death event, experiencing similar death event before, whether the death even sudden ones or expected, meaning of life, needing professional or medical help and sorrow.

Results: When demographic variables were analyzed, gender is an important factor that affects sorrow process. Female ones more affected than male ones such death events. The variables, the time passing after the death event, experiencing similar death event before, whether the death even sudden ones or expected, changing ideas related to the meaning of life, needing professional or medical help are potential risks on developing negative attitudes.

Key Words: *Grief, Lose, Death, Aging, Behavioral Disorders After Experiencing One's Death*

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
1. GİRİŞ	1
2. GENEL BİLGİLER	3
2.1.Kayıp	3
2.2.Ölüm.....	4
2.3.Yas	5
2.3.1. Yas Türleri	6
2.3.2. Yası Etkileyen Faktörler	6
2.4. Yas Üzerine Geliştirilen Evre Kuramları.....	7
2.4.1. Pollock- Akut ve Kronik Evre Modeli	7
2.4.2. Westberg ve Yas Evreleri.....	8
2.4.3. Kübler-Ross- Yasın 5 Evresi.....	8
2.4.4. Bowlby ve Yas Aşamaları.....	9
2.4.5. Vamık Volkan- Yas Evreleri.....	10
2.4.6. Eisenberg ve Patterson Yas Süreci.....	10
2.4.7. Engel ve Yas Evreleri.....	10
2.4.8. Freud- Yas ve Melankoli.....	11
2.5. Yaşlı Bireylerde Kayıp ve Yas.....	11
3. GEREÇ VE YÖNTEM	14
3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	14
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	14
3.2.1.Katılımcı Seçimi Akış Şeması	15
3.3. Araştırma Hipotezleri.....	16
3.4. Kullanılan Veri Toplama Araçları	18
3.4.1. Ölçülecek Görüşün Tanımlanması.....	18
3.4.2. Anketin Kapsamının Belirlenmesi	18
3.5. Ön Uygulama	19

3.6. İzinler	19
3.7. Veri Toplama Aracının Uygulanması	19
3. 8. Araştırma Sınırlılıkları	19
3.9. Verilerin Analizi	19
3.10. Geçerlik Analizi	20
3.11. Güvenirlik Analizi.....	21
4. BULGULAR	22
4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	22
4.2. Geçerlik Analizi	25
4.2.1. Kapsam Geçerliği.....	25
4.2.2. Yapı Geçerliği	26
4.3.Güvenirlik Analizi.....	35
4.3.1. Cronbach- α Güvenirlik Katsayısı Analizi	35
4.3.2. Madde Analizi.....	35
4.4. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular	38
4.4.1. Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlarına İlişkin Bulgular	38
4.4.2. Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlarına İlişkin Bulgular.....	40
4.4.3. Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlarına İlişkin Bulgular.....	41
4.5. Normallik Analizi Bulguları	43
4.6. Demografik Değişkenlerin Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Ortalamalarına İlişkin Bulgular.....	44
4.6.1. Yaş ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları	44
4.6.2. Cinsiyet ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları.....	45

4.6.3. Eğitim Durumu ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları.....	46
4.6.4. Medeni Durum ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları.....	47
4.6.5. Gelir Düzeyi ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları.....	48
4.6.6. Yalnız Yaşama Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları.....	49
4.7. Vefatla İlgili Tanımlayıcı Özellikler ile Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Ortalamalarına İlişkin Bulgular....	50
4.7.1. Yakın Zamanda Bir Yakınının Vefat Etme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları.....	50
4.7.2. Vefatın Olayının Beklenme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları.....	52
4.7.3. Kaybın Ardından Geçen Süre ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları.....	53
4.7.4. Kaybın Ardından Geçen Süre ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Bulguları.....	54
4.7.5. Vefat Eden Yakının Vefat Sebebi ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları.....	55
4.7.6. Vefat Eden Kişinin Yakınlık Derecesi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları.....	56

4.7.7. Vefatın Ardından Hayat Görüşü Değişme Durumu ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları	57
4.7.8. Vefatın Ardından Hayat Görüşü Değişme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Bulguları	58
4.7.9. Vefatın Ardından Profesyonel Yardım Alımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları	60
4.7.10. Vefatın Ardından Tıbbi İlaç Kullanımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları.....	61
5. TARTIŞMA	63
6.SONUÇ	71
KAYNAKÇA.....	74
EKLER.....	83
ÖZGEÇMİŞ	92

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3. 1.	Araştırma Grubunun Ankete Verdikleri Cevaplar	20
Tablo 4. 1.	Yaş Ortalaması	21
Tablo 4. 2.	Katılımcıların Tanımlayıcı Demografik Özellikleri	22
Tablo 4. 3.	Katılımcıların Vefat Eden Kişi ve Vefat ile İlgili Özellikler	23
Tablo 4. 4.	Verilerin KMO ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları	26
Tablo 4. 5.	Açıklanan Toplam Varyans Sonuçları	26
Tablo 4. 6.	Maddelerin Ortak Faktör Varyansı	27
Tablo 4. 7.	Faktörler ve Maddelerin Faktör Yük Değerleri	28
Tablo 4. 8.	İkinci AFA; Verilerin KMO ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları	29
Tablo 4. 9.	İkinci AFA; Açıklanan Toplam Varyans Sonuçları	29
Tablo 4. 10.	İkinci AFA; Maddelerin Ortak Faktör Varyansı	30
Tablo 4. 11.	İkinci AFA; Faktörler ve Maddelerin Faktör Yük Değerleri	30
Tablo 4. 12.	Üçüncü AFA; Verilerin KMO ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları	31
Tablo 4. 13.	Üçüncü AFA; Açıklanan Toplam Varyans Tablosu	31
Tablo 4. 14.	Üçüncü AFA; Maddelerin Ortak Faktör Varyansı	32
Tablo 4. 15.	Üçüncü AFA; Faktörler ve Maddelerin Yük Değerleri	32
Tablo 4. 16.	Boyut İsimleri ve Dönüştürülmüş Faktör Yükleri	33
Tablo 4. 17.	Faktörlerin ve Ölçeğin Toplam Cronbach- α Güvenirlik Katsayıları	34
Tablo 4. 18.	Madde Puanlarının Betimsel Analizi	36
Tablo 4. 19.	Ölçek Ortalama Değerleri	36
Tablo 4. 20.	Ölçek Özet İstatistikleri	36
Tablo 4. 21.	Madde-Toplam Korelasyonları	37
Tablo 4. 22.	Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlara İlişkin Bulgular	38
Tablo 4. 23.	Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlarına İlişkin Bulgular	39

Tablo 4. 24.	Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlarına İlişkin Bulgular	41
Tablo 4. 25.	Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları	42
Tablo 4. 26.	Yaş ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	43
Tablo 4. 27.	Cinsiyet ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	44
Tablo 4. 28.	Eğitim Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	46
Tablo 4. 29.	Medeni Durum ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	47
Tablo 4. 30.	Gelir Düzeyi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	48
Tablo 4. 31.	Yalnız Yaşama Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	49
Tablo 4. 32.	Yakın Zamanda Bir Yakınının Vefat Etme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	50
Tablo 4. 33.	Vefatın Olayının Beklenme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	52
Tablo 4. 34.	Kaybın Ardından Geçen Süre ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	53
Tablo 4. 35.	Kaybın Ardından Geçen Süre ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi	54
Tablo 4. 36.	Vefat Eden Yakınının Vefat Sebebi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	55
Tablo 4. 37.	Vefat Eden Kişinin Yakınlık Derecesi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	56
Tablo 4. 38.	Vefatın Ardından Hayat Görüşünün Değişme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi	57
Tablo 4. 39.	Vefatın Ardından Hayatın Anlamının Değişme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt	58

Boyutlarına İlişkin Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi

Tablo 4. 40.	Vefatın Ardından Profesyonel Yardım Alımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	59
Tablo 4. 41.	Vefatın Ardından Tıbbi İlaç Kullanımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi	60

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Katılımcı Seçimi Akış Şeması

19

SİMGELER ve KISALTMALAR

AFA : Açımılayıcı Faktör Analizi
KMO : Kaiser-Meyer-Olkin Testi
KR20-KR21 : Kuder Richardsson

1. GİRİŞ

Yaşamın her anında sayısız olayla karşı karşıya kalınır. Yaşam deneyimleri, bireye hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar veren çift yönlü bir ilişki sunar. Olumsuz sonuç doğuran koşullarda çaresiz kalınabilir ve üzüntü yaşanabilir. Bu olumsuz sonuçlanma, her zaman kötü şekilde ilerlemez. Bunun yanı sıra üstesinden gelinebilen, kontrol sağlanabilen durumlar da tecrübe edinilebilir. Bu gibi tehdit edici durumlar, travmatik yaşantılar olarak da adlandırılabilir. Bu yaşantılar, yaşamı etkilemeye yetecek öneme sahiptir. Özellikle de sevilen kişinin kaybı, bu tür travmatik olaylara örnek teşkil etmektedir.

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamı boyunca birçok farklı kayıptan etkilense de yakınlarının kaybı onu oldukça derinden etkiler. Hayata başladığı ilk an olan doğumdan itibaren insan, hayatı boyunca değer verdiği kişilerle ilişkilerini geliştirir. Bireyler, yaşadıkları bu kaybın ardından hayata bakış açılarını tamamen değiştirebilirler. Kayıp sonrasında fiziksel, duygusal veya psikolojik semptomlar yas davranışlarını doğurur.

Yas; sevilen bir kişinin ölümüyle başlayan, iç dünyamız ile gerçekler arasında uyum sağlamayı kapsayan, vefat eden kişinin yakınlarının ölümün ardından oluşan yeni duruma karşı verdikleri psikolojik yanıttır (Karabulut,2010). Raphael'in (1994) tanımladığı gibi yas, yakın bir ilişkinin kaybına verilen tepkidir (Raphael,1994). İnsanın çevresi ile kurduğu ilişkiler, kişinin hayatına olumlu etkiler sağlayabilir. Bu türden bir ilişkinin sona ermesi ile birlikte duyulan yas ise bunun bir örneği olarak tanımlanabilir.

Yasın etkisinin en fazla yaşandığı grup, yaşlılar olarak tanımlanabilir. Yaşlılık yıllarında kayıpların sebep olduğu yas, diğer kayıplarla (sağlık, gelir, mental sağlık, hareket, bağımsızlık, toplumsal ve mesleki açıdan sahip olunan roller) birlikte değerlendirilmelidir. Yaşlıların, en sık yaşadığı kayıp ise eşlerinin kaybı olabilmektedir. Bu durumu bir başka açıdan şöyle değerlendirmek mümkündür ki kadınların erkeklere nazaran daha uzun yaşaması, yaşlı kadınlarda eş kaybı sonucu yaşanan yas, yasın daha sık karşılaşılan bir türü olabilmektedir.

Bu araştırmada, sevilen bir kişinin ölümünden sonraki günlerde, ölen kişilerin yakınlarının lme karşı tepkilerini, etkilenme derecelerini, yastaki diğer bazı duygusal-davranışsal tepkileri ve bu tepkileri ifade etme şekilleri araştırılmıştır. Bu bağlamda yaşam boyu eğitim programına (60+Tazelenme niversitesi) katılan 60 yaş ve üzeri bireylerin, herhangi bir yakınını kaybetmesi neticesinde verdikleri yas reaksiyonları, kayıp ve yasa olan tutumları, tüm bunlara etki eden faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. 60+Tazelenme niversitesine katılan grup, genel anlamda eğitim düzeyi yüksek, sağlıklı ve başarılı yaşlanmak isteyen kimselerdir. Bu bireylerin kayıplara verdikleri tepkileri değerlendirilip bilinci yüksek bir grubun yas düzeyi ve kayıplara karşı tutumlarına yer verilmiştir. Bu alışma hem yurt içi hem de yurtdışı literatürüne, yaşlılık ve yas konusu üzerinden katkı sağlanmayı amaçlamaktadır.

Literatürde “yas” ile ilgili yurtiçinde yapılan çalışmalara bakıldığında kadınlar üzerinde (Arıcı, 2014), niversite öğrencileri ile (Köseoğlu,2020), depresyon ve anksiyete zerine (Genlik,2012), din üzerine araştırmalar (Gökmen,2018) ve yası etkileyen etmenler (Olgun,1999; Kırcalı,2020; Bağcaz,2017) gibi oldukça farklı konular işlendiği görülmektedir. Bu araştırma ise alan yazını yaşlılık çalışmalarında kayıp ve yas konusunda zenginleştirmiştir.

2. GENEL BİLGİLER

2.1.Kayıp

Kayıp, Humphrey ve Zimpfer (2007)'a göre hayatın ayrılmaz bir parçasıdır ve yaşarken bağımsız olarak gelen bir olay değil; aslında hayatın kendisidir (Humphrey ve Zimpfer, 2007). Yine Humphrey ve Zimpfer (2007)'a göre ölüm, insanın yaşayabileceği tek kayıp değildir fakat çoğunlukla geçerliliği kabul edilmiş, doğrulanan tek kayıptır. Yani, kişinin sahip olduğu herhangi bir şeyden yoksun kalması ve onun artık olmama durumu kaybı ifade eden bir tanımdır (Humphrey ve Zimpfer, 2007).

Bowlby (1980), insanların kayba uyum sürecini dört evreye ayırmıştır. İlk evre uzun sürebilmekte ve tekrarlayabilmektedir. İnsanlar bu evrede ölüme karşı şok, inanamama, öfke ve uyuşukluk gösterir. İkinci evrede, yaşanan duygular daha az şiddetli ve daha kısa sürmektedir. Bu evrede özlem ve kaybedileni arayış vardır. Üçüncü evre kabullenme evresidir. Kabullenme ile birlikte hayal kırıklığı, yalnızlık duygusu, uyku ve iştah bozukluğu gibi durumlar da görülmektedir. Son evrede ise birey, hayata yeniden organize olur ve uyum sağlar (Klass,1988).

Stroebe ve Schut'ın 2010 yılında ortaya koydukları kayıp yaşamının ikili süreç modelinin temelinde kayıp yönelimi ve onarım yönelimi olarak iki faktöre odaklanılmıştır. Bireyin kayıp yaşaması, kaybettiği kişiye karşı özlem ve anıları hatırlama gibi birçok duyguların yaşanmasını içeren süreç kayıp yönelimini tanımlarken; onarım yönelimi ise, kaybın sonuçları ile ilgilidir. Kaybı yaşayan kişinin yeniden adaptasyonunu anlatır. İki yönelimde de kaygı ve stres görülür. Kayıpla başa çıkma sürecine “salınım” adı verilir (Stroebe ve Schut, 2010).

Rubin, iki eksenli kayıp yaşama modelinde, bireylerin hayatları boyunca karşılaşabilecekleri kayıplara karşı geniş çaplı bir açıklama getirmeyi amaçlar. Bu modele göre yas tepkileri, biyopsikolojik işlevsellik ve kaybedilen kişi ile olan ilişki adı verilen iki eksenle incelenir. Biyopsikolojik işlevsellik; kayıp sonrası bireyin tepkilerini, uyumunu ve diğer insanlarla olan ilişkilerine bakar. İkinci eksen ise bireyin kaybettiği kişi ile olan ilişkisini nasıl sürdürdüğüne bakılır (Rubin,1999).

2.2.Ölüm

Eski çağlardan bu yana insanoğlu ölüm ve ölmek üzerine birçok düşüncüyü benimsemiştir (Kübler-Ross, 1997). Fakat her insan, ölüm kavramının tanımına farklı bir yanıt bulmuştur (Erdoğan ve Özkan,2007). Uzun bir dönem insanoğlu için ölüm; ölümün herkes için gerçekleşeceği ve bu dünyadaki hayatın birgün yok olacağı gerekçesiyle düşüncelerden uzak bir konu olmuştur (Bauman,2000). Cinselliğin tabu olduğu eski dönemlerin aksine; günümüzde ölüm, insanoğlundan uzaklaşan bir konu olmuştur (Baudrillard,2002). Ölüm ve ölümden köken alıp aynı anlama gelen birçok sözcüğün, insan hayatının ve varoluşunun anlamına ışık tutan önemli bir yeri vardır (Malpas ve Solomon, 2006). Frankl'a göre hayatın anlamını bulmak için ölüm gerçeğinin de bilincine varılması gerekir (Frankl,1994).

Farklı kavramlar gibi görünen ölüm ve yaşam aslında birbirini tamamlayan bütünün iki yarısını teşkil ederler (Jung,1997). Jung'a göre ölüm, esasen yaşamın amacı ve yaşamın anlamına ışık tutan bir olaydır (Jung,1997). İnsan, kendini ölümü düşünmekten her ne kadar geri çekse de ölüm düşüncesi onu hayata alıştıırır (Roger ve McWilliams, 1990). Hayat ve ölüm kavramlarını ele alan Yalom'da benzer bir ifade ile yaşamın ve ölümün birbirinden ayrılamaz olduğuna, ölümün hayat perdesinin arkasındaki bir ses olduğuna ve davranışları önemli ölçüde etkisi altına aldığına dikkat çeker (Yalom, 1980/2000).

Ölüm ve yas, hayatın normal bir evresi olarak algılanırken aniden gelişen ve yalnızken yaşanan ölümler, ilahi bir ceza olarak görülmektedir. Orta çağın ortalarında dini otoriteler, ölüm ve yası etkisi altına alırken, Orta çağın sonlarında ölüm daha duygusal bir boyut kazanmıştır. İnsanlar, ölümden korkup kaçmaya çalışmıştır. Bu korku, Rönesansla birlikte artmaya başlamış ve bu yüzden ölüm, günlük hayatın gerisinde bırakılmaya başlanmıştır (Cesur, 2017).

Ölümün gelişimsel açıdan ele alındığı bir çalışmada, ölüm kavramı; geri dönülmezlik veya son, ölümün bütün canlıların başına geleceğini anlamak, yaşayan her canlının sonunda öleceğini anlamak, ölümün vücudun işlevselliğini yitirmesi olduğunu anlamak ve vücut fonksiyonlarının tamamen yitirilmesinin ölüme neden olduğunu anlamak olarak tanımlanmıştır (Sezer ve Saya, 2009).

Ölüm düşüncesi, insan psikolojisini olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Ölüme karşı birey kaygı duyabilir veya tam tersi hayata daha anlamlı bakabilir ve dolu dolu yaşamaya çalışabilir. İnsanın yaşadığı zamanı daha iyi biçimde geçirmeye çalışması varoluşçu psikoterapinin bir konusudur. Ölüm kaygısı insan hayatının başlangıcından itibaren vardır ve birçok korkunun temelini oluşturur. Modern yaşamda insanlar, ölümü, yaşamın dışına itmeye çalıştığı için rahatsız edici bulunur. Aynı şekilde yas tutmak da gizlenmesi gereken bir olguya dönüşmüştür (Karakuş ve ark, 2012). Kişinin hayatının sonuna gelmesi ve yok oluşunu ifade eden ölüm, tarihsel açıdan her dönem ve kültürde önemli bir anlamı olan ve yaşamın vazgeçilmez bir olgusu olarak benimsenmiştir (Tanhan,2007).

2.3.Yas

Yas, İngilizce'de "breavement", "grief" ve "mourning" kelimelerine karşılık gelir. "Breavement" kayıp ve ölüm sebebiyle yalnız kalmadır. "Mourning" sevilen kişinin kaybından sonra yaşadığı üzüntü, yas ve taziye demektir. "Grief" aile bağı olmasa da sevilen birinin kaybedilmesi sonrasında yaşanan üzüntü, özlem ve hüzn gibi duygular anlamındadır. Keder ya da yas, kaybın sonrasında yaşanan acı ve ıstıraptır; yas, keder belirtilerinin görüldüğü bir dönemdir (Humphrey ve Zimpfer, 2007).

Yas tutmak eskiden beri süregelen bir gelenektir. Geçmişte Orta Asya'da yağ törenlerinde yas ile ilgili kavramlara bakıldığında ağlamak anlamında "yığlamak", ağlayıcı anlamında "yığlagur" kullanılırken, Orhon abidelerinde yas tutmak anlamında "yoğ", yas tutan kişi anlamında "yoğçi" kullanılmıştır. Yas kelimesi Arapça'da keder anlamına gelen "yeis"ten gelmektedir (Murat, 2018).

Yas; sevilen bir kişinin ölümüyle başlayan, iç dünyamız ile gerçekler arasında uyum sağlamayı kapsayan, vefat eden kişinin yakınlarının ölümün ardından oluşan yeni duruma karşı verdikleri psikolojik yanıttır (Karabulut,2010). Kişinin iç dünyasında dışarıdaki kayba karşı oluşturduğu bir adaptasyon sürecidir. Yaşamın bir parçası olan kayıplar sonucu kişilerin bundan etkilenme şekillerinde değişiklikler görülebilir. Etkilenme, bireyle olan yakınlık ve ölüm şekline göre değişir. Örneğin, ölüm; intihar, kaza, terör gibi nedenlerle olduysa yakın çevrede gözlenen yasin patolojik olması beklenir (Çelik, 2016).

2.3.1. Yas Türleri

Yas, kayıp sonrası gelen durum ve yas tepkisi ise fizyolojik, psikolojik ve davranışsal yanıtlar olarak karşımıza çıkar. Bu duygusal tepkiler genellikle; yalnız hissetme, üzüntü, inkâr, umutsuzluk, hayal kırıklığı, acı ve çaresizliktir (Selvi ve ark.,2011).

Yas türlerini birçok farklı açıdan incelemek mümkündür. Kaybın ardından tutulan yasin süresi olarak değerlendirildiğinde tamamlanmamış yas olarak da ifade edebileceğimiz normal yas; “bir kayıp sonucu bireyde doğal olarak oluşan duygusal, kognitif, davranışsal ve fiziksel reaksiyon demetidir ayrıca bireyin kaybın ardından bir süre sonra normal yaşantısına dönebildiği bir yas türüdür” (Worden,2008).

Normal yastan farklı olarak, bireyler, kayıp olayına altı aydan sonra hala aynı şiddette tepki veriyorlarsa ve normal hayatlarına devam etmekte güçlük çekiyorlarsa, bu durumda patolojik yas, travmatik yas ve komplike yas terimleri ile ayrılığı kabullenememe, kişinin yokluğuna alışamama ve vefatın olduğu dönemlerdeki duygu yoğunluğunun ilerleyen süreçlere (6 aydan fazla) uzamasını açıklayan birçok çalışma literatürde mevcuttur (Prigerson,2004; Horowitz ve ark.,1997; Jacob,1993).

Yası bu şekilde 2 kritere ayırarak inceleyen bir diğer araştırmacı Lindemann ise normal ve anormal kategorileri ile eşlerini kaybeden bireyler üzerinde yaptığı bir çalışmada verilen cevaplara özgü kategori oluşturmuştur (Lindemann,1944). Parkes’ın klinik çalışmaları sonucunda şekillenen normal ve patolojik yas ayrımı patolojik yasin 3 farklı yas biçimi olan kronik, engellenen ve gecikmiş yas terimlerini alana kazandırmıştır (Parkes,1965).

2.3.2. Yası Etkileyen Faktörler

Yası etkileyen faktörler başlığının altında Worden’ın yas sürecinde etkili olan yedi temel faktörüne ve ardından demografik faktörler, sosyal destek, maneviyat ve yakınlık derecesi başlıklarının altında çeşitli araştırmalarda öne çıkan faktörlere yer verilecektir.

Yas üzerine çalışan J. William Worden’a göre düşünceler, duygular, fiziksel değişimler ve davranışlarda yas ile birlikte değişimler gerçekleşir. Yas ile üzüntü, öfke, suçluluk, şok ve apati gibi duygusal tepkiler ortaya çıkabilir. Aynı şekilde bedensel açıdan aşırı duyarlılık, nefes darlığı, kas gücünde azalma gibi reaksiyonlar görülebilir. Düşünsel anlamda olan değişikliklerde genellikle inkâr gözlenirken davranış

bozukluklarına örnek olarak iştahsızlık, uykusuzluk, huzursuzluk, ağlama krizleri vb. durumlar verilebilir (Worden,2003). Tüm bunlar ışığında Worden yas sürecinde etkili olan yedi temel faktörü de çalışma konusu edinmiştir. Bu faktörler; ölen kişinin kimliği, ölen kişi ile ilişkinin doğası, ölüm biçimi, geçmiş kayıpların varlığı, kişilik özellikleri, sosyal destek ve yas sürecinde oluşan sıkıntılar şeklinde sıralanır.

Çeşitli araştırmalara göre yasa etki eden faktörler ve içerikleri;

Demografik Faktörler: gelirin düşük olması, eğitim seviyesinin düşük olması gibi etmenler yas sürecinde etkilidir (Reed,1998; Johannesson ve ark, 2009; Kersting ve ark,2011; Melhem ve ark.,2003).

Sosyal Destek: Sosyal destek olumsuz yaşam koşullarına karşı bir koruyucudur. Yas sürecine sosyal desteğin etkisi ise stresin azaltılmasında ve olumsuz duygu durumunun giderilmesidir (Cohen ve Wills,1985).

Maneviyat: Bireylerin kendi inanç sistemine dayalı uygulamaları ile yas süreci etkilendir. Manevi inanç bakımından güçlü olan bireylerin yas ile baş etmede daha başarılı oldukları gösteren çalışmalar mevcuttur (Horowitz ve ark., 1993; de Vries ve ark.,1997).

Yakınlık Derecesi: Yakınlık derecesi, yas sürecinde etkilidir. Özellikle çocuk kaybı en zor ve en etkili kayıp olarak değerlendirilir. Çünkü çocuk kaybı geleceğin kaybı olarak görülür. Bu nedenle kayıptan en çok etkilenen grup ebeveynlerdir. Çocuklarının kaybı ile birlikte kendilerinden bir parçayı kaybettiklerini düşünürler (Middleton ve ark.,1998).

2.4. Yas Üzerine Geliştirilen Evre Kuramları

Bu bölümde yas kavramı üzerine yapılan kuramsal çalışmalardan bahsedilecektir. Pollock'a ait olan akut ve kronik evre modeli, Westberg'in çalışması olan yas evreleri, Kübler-Ross'un yasın 5 evresi modeli, Bowlby ve yas aşamaları, Vamık Volkan ve yas evreleri, Eisenberg ve Patterson yas süreci çalışması ve son olarak Engel'in yas evreleri incelenmiştir.

2.4.1. Pollock- Akut ve Kronik Evre Modeli

Yas ile ilgili yapılan çalışmalarda, yas sürecinin tamamlanabilmesi için kişilerin bazı evrelerden geçmesi gerekir. Yas evreleri, akut (ani) ve kronik (uzun süreli) evre olarak

ikiye ayrılır (Pollock, 1978). Pollock'a göre (1978), akut(ani) dönem; şok, duygusal reaksiyonlar ve ayrılma gibi 3 aşamayı içinde barındıran bir evreyken; kronik (uzun süreli) evre ise daha uzun bir dönemi ifade etmektedir (Pollock, 1978). Birey, başlangıçta kaybı kabullenmek istemez ancak şokun etkisi azaldıkça tepki şiddeti azalır ve kayıp kabullenmeye başlanır ve daha sonra ikinci aşamaya geçilir.

Kayıp yaşayan birey, kaybettiği kişiyi bir anıya dönüştürür. "Özdeşim" kavramı, kaybedilen kişinin en çok sevdiği özelliklerini kayıp yaşayan bireyin bir parçası haline getirmesidir. "Bağlantı nesneleri" kavramı, kayıp yaşayan kişinin arada bir baktığı ve titizlikle sakladığı eşyalardır. Genellikle ölen kişinin takı gibi özel eşyaları, bir fotoğraf veya ölüm günü kişinin üstünde olan bir eşya bağlantı nesnesi olarak kabul edilebilir (Murat, 2018).

2.4.2. Westberg ve Yas Evreleri

Westberg 1962'de yası farklı süreçler ile değerlendirmiştir. Şok ve inkâr evresinde trajik olan kayıp haberinden sonra yakınlar şoka girer. Büyük bir duygusal acı yaşarlar. Daha sonra inkara meylederler. Duyguların patlak vermesi evresinde, kişi, inkâr ettiği kaybın gerçekliğini kabul eder. Öfke evresinde, bireyler Tanrıya ya da ölen kişiye karşı öfkeli dirler. Kişiler yasin etkisiyle hastalık evresine girebilirler. Panik evresinde, kişiler eskisi gibi hissetmediklerini anladıklarında panikleyebilirler. Suçluluk evresinde, kişi kayıp olayında kendinin de suçu olabileceğini düşünebilir.

Bazen yas tutan kişiler yalnızlıkla beraber derin bir üzüntü hissederler böylece depresyon ve yalnızlık evresine girerler. Yeniden başlamaya çalışırken karşılaşılan zorluklar ile birey yastan çıkıp hayatına devam etmekte zorluklar yaşayabilir. Umut evresinde, zamanla bireyler hayatına devam etme konusunda umutlu olurlar. Gerçekliği doğrulama evresinde, yaşlı kişi hayatına devam etse de kaybın hatıraları hala aklındadır (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015).

2.4.3. Kübler-Ross- Yasın 5 Evresi

Kübler-Ross bu konuda 1969'da bir model ortaya koymuştur. Kübler-Ross, ölüm ve yas konuları alanına On Death and Dying-1969 (Ölüm ve Ölmek Üzerine) kitabı ile Amerika Birleşik Devletleri tarihinde henüz ölüm konusu bir tabu mesele iken, bu konuyu ele alarak deneyimlerden yola çıkıp, bir kayıptan sonra vefat edenin

yakınlarının yaşadığı yas yerine, ölmek üzere olan hastaların konu ile ilgili değerlendirmelerini yaptı (Kübler-Ross, 1969).

Kübler-Ross, yas sürecini 5 evreye ayırır. Kişinin kendine bu kaybın olamayacağını söylediği, kayba karşı bir yastık görevi gören inkâr evresi, ilk evredir. İkinci evrede, kişi kaybın neden başkasına değil de onun başına geldiği için öfkeye kapılır. Bu evreye öfke evresi denir. Üçüncü evre olan pazarlık evresinde, bireyler biraz daha fazla yaşayabilmek için tanrılarıyla pazarlık yaparlar. Kübler-Ross bu evrede ateist ya da agnostiklerin bile aynı tutum içinde olduklarına dikkat çeker. Depresyon evresinde ise Zastrow ve Kirst-Ashman, kişi kayıp sonrasında hayatına nasıl devam edeceğini bilemez. Kabullenme evresinde ise kişi kaybı tamamen kabullenir ve kayıpla başa çıkma yolları ararlar (Zastrow ve Kirst-Ashman, 2015).

2.4.4. Bowlby ve Yas Aşamaları

Bowlby, “Bağlanma ve Kayıp” isimli kitap serisinde (1969,1973,1980) bağlanma davranışının hem insanlarda hem de hayvanlarda içgüdüsel olduğunu aktarır. Bowlby (1980) bu bağlanmaların yaşamın erken evrelerinde oluştuğuna ve birey için güvende hissetmeye zemin hazırladığını savunur (Bowlby,1980). Bowlby’in bağlanma kuramında insanlar, başka insanlarla duygusal bağlar kurarlar ve bu duygusal bağlar kırıldığında ya da tehdiye uğradığında insanlar duygusal tepkiler verirler.

Duygusal bağlanma tehdidi yok olmadığında; geri çekilme, hissizlik ve hayal kırıklığı gözlenir. Bowlby bu kayba yönelik olarak ilk önce 3 aşama modeller (Bowlby,1980 akt. Bretherton,1992);

- 1- Hissizleşme (apati) ve inkâr, bu evre aynı zamanda acı ve öfke nöbetlerini de içine alabilir
- 2- Özlem, kayıp ve onu hatırlatan nesnelerle yeniden arayış içinde olma; çoğunlukla kaygı bozuklukları gözlemlenir
- 3- Çözülme, umutsuzluk, tepkisizlik.

Bowlby yas süreci modeline daha sonra dördüncü bir evre daha ekler. Sırasıyla; kayıptan sonra gelen uyuşukluk, kaybedilen kişinin geri dönmesi için duyulan özlem, ümitsizlik dönemi ve en sonunda yeniden düzenleme ve tamir dönemi yer almaktadır (Bowlby,1980).

2.4.5. Vamık Volkan- Yas Evreleri

Volkan (1999) yası “Kayıptan Sonra Yaşam” adlı kitabında en temel haliyle iki evrede ele alır. İlki, kayıp veya kaybın tehdidi ile başlayan yas dönemidir ve başlangıç evresi olarak adlandırılır. Ölümle yüzleşmekten genellikle kaçınılır. Yine de zamanla kayıp kabullenilir. Bu noktada ilk dönem sonra erer. Bu kabulleniş sanılanın aksine yası bitirmez ve yas tutma olarak adlandırılan ikinci evre başlar. Kaybedilen kişi ile geçmişinin, hatıralar ve anılarda kalması ile yas sürecinin sonu gelir (Volkan,1999).

Keder döneminde geçirilen evrelerin sınıflandırılması her zaman düzenli ve beklendik şekilde ilerlemez. Kayıp, ani değil de beklenen bir şekilde yaşandıysa söz konusu evreler ortaya çıkmadığı gibi, tam tersi daha kompleks biçimde de karşılaşılabılır (Volkan,1999).

2.4.6. Eisenberg ve Patterson Yas Süreci

Eisenberg ve Patterson yas sürecini dört evreye ayırmıştır.

İnkâr Dönemi: Kaybın hemen sonrasında yaşanan şok, inanmama ve inkâr evresidir.

Arama ve İsyan Dönemi: Bu evrede birey kaybın bilincine varmaya başlamıştır. Kaybettiği kişiyi geri getirmeye odaklanmıştır. Suçluluk duyma, öfke ve isyan hali görülebilir. Aylarca sürebilen bir dönemdir.

Çökkünlük ve Onarma Çabaları Dönemi: Kişi kaybıyla nasıl başa çıkacağına, geri kalan hayatını nasıl devam ettireceğine ve yaşadığı sıkıntıları nasıl onaracağına odaklanmıştır. Bu dönemde intihar riski diğer dönemlerden daha yüksektir.

Yeniden Bütünleştirme ve Yapılandırma Dönemi: Yaslı kişi kayıpla yaşamaya, hayatını yeniden organize etmeye başlamıştır. Bu dönem yavaş devam eder ve bazen duygusal anlamda geri dönüşler yaşanabilir (Eisenberg ve Patterson, 1979).

2.4.7. Engel ve Yas Evreleri

Engel “Yas Hastalık mıdır?” isimli çalışmasında yas sürecinin bazı koşullarda karmaşık ya da normal olduğunun ayırımına varmak istemiştir. Engel’e göre normal yas süreci 3 aşamada ilerler; (Engel,1961)

1. Şok ve inkâr (Yaşadığı kaybı kabullenmeme)
2. Farkındalık kazanma (üzüntü, pişmanlık, çaresizlik, ağlama krizleri, ne yapacağını bilememe, uyku düzeninde bozulmalar ve günlük aktivitelere karşı kayıtsızlık)
3. Travma ve kedere karşı tekrar düzenleme ve iyileşme.

Engel, yas sürecine giren kişinin hasta olup olmadığı konusunu irdelemiştir. Engel (1961)'e göre normal yas, tekrar eski hayata dönene kadar geçirilen bir aşama olarak değerlendirmiştir (Engel,1961). George Engel, sevilen bir kişinin kaybını oldukça travmatik bir olay olarak tanımlar ve ağır yaralanma yaratan bir kaza ne kadar travmatik olursa sevilen bir nesnenin artık olmayacağını bilmekte o kadar travmatik sonuçları olan bir durumdur (Engel,1961).

2.4.8. Freud- Yas ve Melankoli

1917 yılında orijinal kitabında bahsettiği “Yas ve Melankoli” (*Mourning and Melancholia*) konusu üzerinde, 2018 yılında Bokanowski tarafından yeniden çalışılmıştır. Kitapta da bahsedildiği gibi yas süreci doğal, tabii ve belli bir süreyi kapsayan ızdıraplı bir dönemdir ve melankoli kavramı ile majör depresyon, kompleks ve daha zorlu bir yas tutma eylemi anlatılmak istenir (Bokanowski,2018). Kısaca melankoli, yas sürecinin sağlıklı şekilde geçirilememesi sonucu ortaya çıkar. Ayrıca Freud, kaybedilen objeye verilen libidonun tekrar çekilmesi, egonun yeni ilişkilere sağlam şekilde bağlanması (attachment) için yetkin hale gelmesi ve kaybedilen kişi ile ayrılığın farkına varılması adına çeşitli çalışmalarda da bulunmuştur (Bokanowski,2018).

“Freud’un tanımlamasında yas, kaybedilen nesnenin ardından geçen zamanda, libidonun kayıp nesneden ayrışmasının yaşandığı bir süreç ve bu süreçteki deneyimler bütünü iken; melankoli libidonun bu kayıp nesne ile bağlarını kopar(a)madığı durumda, kişinin o nesnenin kaybını kendinde bir kayıp olarak özümsemesi durumudur” (Özkan ve Baltacı,2020).

2.5. Yaşlı Bireylerde Kayıp ve Yas

İnsanlardaki ölüm kaygısı, başta yaşlılar olmak üzere farklı yaş gruplarına dahil bireylerin yaşamını ve yaşam kalitesini etkilemektedir (Öztürk ve ark., 2011). Yaşlılık dönemi, yaşamın tüm safhasında kayıpla yüz yüze kalınabilen, insanın fiziksel, sosyal

ve psikolojik olarak bağımsızlığının azaldığı görülen ve tekrar birine ya da bir şeye bağımlılığının arttığı bir dönemi ifade eder (Kalınkara,2016).

Sağlıkta yaşanan kayıplar, fiziki ve bilişsel kayıplar, azalan gelir, bireysel bağımsızlıkta yaşanan kayıplar yüzünden yaşlı kişilerde yas tutma sürecinin daha zorlayıcı olduğu görülür. Yaşlılık dönemi, fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden bağımsızlığın kaybedildiği ve yıllar içinde birçok yönden kayıpların yaşandığı bir evre olarak kabul edilir (İçli,2016). Çünkü; yaşlı kişiler yaşadıkları birçok kaybı iç içe geçirmektedir (Koç,2002). Yaşlılık dönemi, ölümün daha fazla ertelenebileceği bir evre olmaz. Yaşlı bireyin iki seçeneği kalır. Bunlar: teslimiyet ve inkâr etme durumlarıdır. Çoğunlukla yaşlılar ölümü kolay kabul etseler de bazılarında panik olma durumu veya inkâr etme durumu gözlenebilir. Yaşlı bireylerde en çok dikkat çekilen kayıp eş kaybıdır. Eş kaybı sonucu ruhsal ve bedensel çöküşler yaşanabildiği için intihar riski artabilir. Yazgan (2006) çalışmasında yaşlı bireylerin yas sürecinin ilk bir senesinde, genç yaşlılara göre daha az depresyona girdiklerine ve suçluluk duygusunun daha az görüldüğüne dikkat çekmiştir. Eşini kaybetmiş kişilerde madde bağımlılığı riski de daha sık görülmektedir (Yazgan, 2006).

Yaşlı kişiler, yaşadıkları süre boyunca birçok kayıp yaşadıklarından dolayı ölüm hakkında bir bakış açısı geliştirirler. Eş veya bir partneri kaybetmek zor olsa da genellikle önceden kendilerini bu kayba hazırlamaktadırlar. Kimi yaşlı kayıp olayına kendini hazırlarken, kimi yaşlı ise dine yönelerek kendilerini hayattan soyutlarlar. Ekonomik olarak eşine bağlı olan yaşlı kadınlarda bu süreç daha da zor olmaktadır (Öztürk ve ark., 2011).

Yaşlılık döneminde kayıp yaşayan kişiler, sosyal hayatlarında daha çok onlara duygusal anlamda iyi gelen kişilerle ilişki kurarlar ve arkadaş çevresini daraltırlar. Yalnızlık hisseden yaşlı, arkadaş ve akrabalarıyla daha sık görüşür. Bu tür sosyal aktiviteler kişiyi yalnızlıktan kurtarabilir. Sosyal aktivitelere katılım bireyin zihinsel ve fiziksel gelişimine katkıda bulunur. Çoğu yaşlı için eşlerini kaybetmeden önce evleri önemliyken, kayıp sonrasında evde eşleri olmadığı için eve çok geç vakitte gitmektedirler (Aslan ve ark., 2018).

İnsanın yaşam süresi uzadıkça eş, çocuk, arkadaş. vb. yakın ilişkide bulunduğu kişilerin kaybını yaşaması daha mümkün hale gelmiştir (Water ve McCoyd,2009). Bu

sebeple de yaşıllık döneminde daha fazla vefatı deneyimleme olanağı doğmaktadır. Bu noktada yaşlı bireylerin bu araştırmada katılımcı olarak yer alması önemli ve özgünlüğüne katkı da bulunan bir detay olmuştur. Bu bağlamda eğitim düzeyi yüksek bir grubun temsilcileri olan 60+Tazelenme Üniversitesi öğrencileri katılımcı olarak seçilmiştir. 60+Tazelenme Üniversitesi 14 Mayıs 2016 tarihinde Prof. Dr. İsmail Tufan tarafından Akdeniz Üniversitesi Gerontoloji Bölümünde 60 yaş ve üstü bireylerin eğitim ve öğretimini amaçlayan bir projedir. Gürdal 60+Tazelenme Üniversitesi öğrencileri ile yaptığı çalışmasında, tazelenme üniversitesini ekolojik gerontoloji ile ilişkilendirir. İnsanların sosyal yaşamlarında iletişim ve etkileşim halinde olduklarını ve bunun birbirlerini etkileyip değiştirdiklerini vurgular (Gürdal, 2018). Gelişmiş ülkelerde, yaşlı bireylerin, eğitim ve öğretime katılmasına önem verilir. Bu yüzden üçüncü yaş üniversitesi yaygınlaşmıştır. Temelinde ise yaşam boyu öğrenme vardır. Yaşam boyu eğitimin hedefi; zamanı verimli değerlendirme, yeni bilgiler öğrenme, hayatı anlamlı kılma, hobilerini geliştirme ve yeni kişilerle tanışmadır. 60+Tazelenme Üniversitesi, ülkemizde yaşam boyu öğrenmeyi amaçlayan en yaygın ve sürdürülebilir bir sosyal sorumluluk projesidir. (Özgür, 2020).

60+Tazelenme Üniversitesi, 60 yaş ve üstü bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal yeteneklerinin geliştirilmesini, hafıza ve zekâ yetilerinin ilerlemesini sağlarken aynı zamanda onların sosyalleşmesine yardımcı olan bir modeldir. Eğitim ve öğretimden kopmak istemeyen yaşlı bireylere hem teorik hem de pratik dersler verilir. Dersler, kampüs ortamında gerçekleştiği için yaşlı bireyler genç kuşaklarla etkileşim halindedir. Eğitim düzeyi yüksek olan bu kişilerin, 60+Tazelenme Üniversitesindeki eğitim ve öğretim faaliyetlerine daha çok ilgi duydukları görülmüştür (Özgür, 2020; Gürdal, 2018). 60+Tazelenme Üniversitesi kayıp ve yas konusunda ara ara kısa ders notları ve öğrenim çıktıları olabilse de bu platformda alınan derslerin yas sürecinde destekleyici olup olamaması tam olarak araştırma amacının içerisine alınamamıştır. Katılımcılar içinde bulunduğumuz pandemi koşullarında online anket programına katılım sağlamada zorluk çekmeyen ve teknolojiyi yakından takip edebilen eğitim seviyesi yüksek bir çalışma grubudur. Bu sebepler göz önüne alındığında örneklem grubunda 60+ Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin seçilmesi uygun görülmüştür.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde amaç ve kapsam, kullanılan ölçek formu, araştırma evreni ve örneklem özellikleri, araştırmada öngörülen hipotezlere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

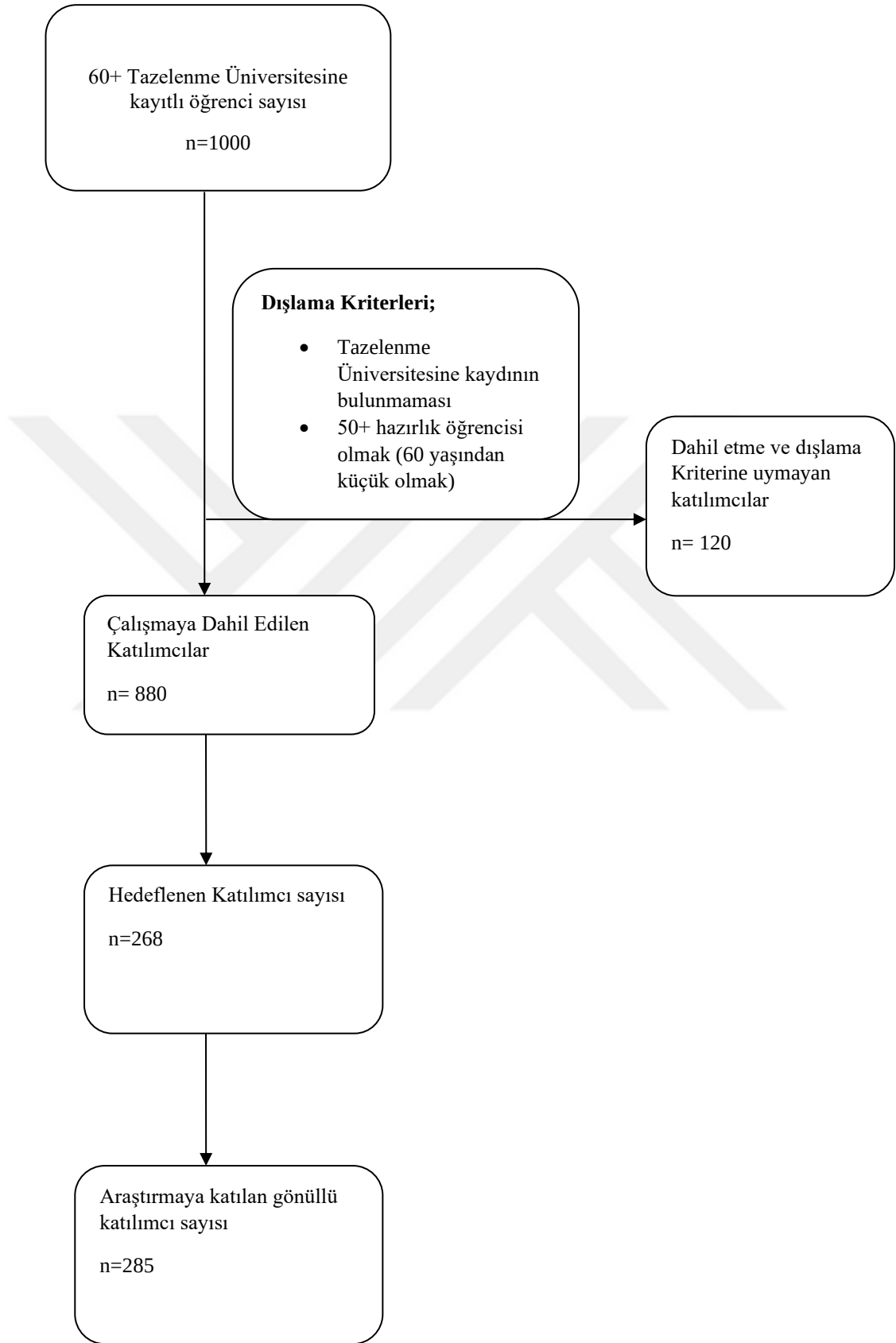
Bu araştırma; 60 yaş üstü bireylerin hayat boyu eğitiminin sürdürülebilmesi için önemli bir sosyal sorumluluk projesi olan 60+Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin kayıp ve yas konularına yönelik görüşlerinin alınması öngörüsü ile hazırlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Akdeniz Üniversitesi 60+Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin kayıp ve yas konularına karşı tutumlarını belirlemektir. Çalışma kapsamında, 60+Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin sosyo-demografik özellikleri göz önüne alınarak, ölümle gerçekleşen kayıp ve yas sürecine dair tutumlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Akdeniz Üniversitesi 60+Tazelenme Üniversitesine kayıtlı 60 yaş ve üstü bireylerin yaşadıkları bir kaybın ardından geçirdikleri yas sürecinde gelişen tutumlarını incelemek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Temel olarak, bir yakınının kaybını yaşamış bireylerin yas sürecine etki eden değişkenlerini tanımlamak ve yas sürecindeki bu kişilerin yas ile başa çıkması ve yasin yarattığı tepkileri tespit etmek ve yas düzeylerine etki eden diğer değişkenleri (vefat sebebi, yakınlık derecesi, vefatın üzerinden geçen süre vb.) belirlemek amacı ile kesitsel-nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı betimsel bir araştırma türüdür. Bunun sebebi Bu çalışma, yaşlı bireylerin yas üzerine tutumlarını ölçmek, bireyler arasında benzerlik ve farklılıkların olabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Akdeniz Üniversitesi 60+Tazelenme Üniversitesine kayıtlı olan, 60 yaş ve üzeri yaklaşık 1000 kişi oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme ise bu evrenden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile ± 5 hata payı ve %95 güven düzeyi göz önüne alınarak “Google Forms” aracılığı ile katılımcılara elektronik ortamdan ulaşılmıştır. Veri toplama aşamasının ardından eksik bilgi olmadığı tespit edilmiş ve 285 katılımcı ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarının konu ile ilgili değerlendirmeleri sosyal ve politik arka plan bağlamında yorumlanarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Aşağıda yer alan katılımcı akış şemasında örneklem grubunun kısa özeti şematize edilmiştir.

3.2.1.Katılımcı Seçimi Akış Şeması

Şekil 2. 1. Katılımcı Seçimi Akış Şeması

3.3. Araştırma Hipotezleri

Bu araştırmada aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır;

Yaşlı bireylerin yas sürecine hangi sosyo-demografik değişkenler etki etmektedir?

Yaşlı bireylerin yas sürecine vefat ile ilgili tanımlayıcı özelliklerden hangileri etki etmektedir?

Yukarıda yer alan araştırma soruları çerçevesinde aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

H_0 : Kayıp yaşayan kişinin sahip olduğu tanımlayıcı demografik değişkenlerin kayıp sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Kayıp yaşayan kişinin sahip olduğu tanımlayıcı demografik değişkenlerin kayıp sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasında anlamlı bir fark vardır.

H_0 : Kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumları ile tanımlayıcı demografik değişkenler arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{1a} : Kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumları ile tanımlayıcı demografik değişkenler arasında anlamlı bir fark vardır.

H_{1a1} : Yaş

H_{1a2} : Cinsiyet

H_{1a3} : Eğitim Durumu

H_{1a4} : Medeni Durum

H_{1a5} : Gelir Düzeyi

H_{1a6} : Tek Yaşayıp Yaşamadığı

H_0 : Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumları ile tanımlayıcı demografik değişkenler arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{1b} : Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumları ile tanımlayıcı demografik değişkenler arasında anlamlı bir fark vardır.

H_{1b1} : Yaş

H_{1b2} : Cinsiyet

H_{1b3} : Eğitim Durumu

H_{1b4} : Medeni Durum

H_{1b5} : Gelir Düzeyi

H_{1b6} : Tek Başına Yaşayıp Yaşamadığı

H_0 : Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumları ile tanımlayıcı demografik değişkenler arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{1c} : Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumları ile tanımlayıcı demografik değişkenler arasında anlamlı bir fark vardır.

H_{1c1} : Yaş

H_{1c2} : Cinsiyet

H_{1c3} : Eğitim Durumu

H_{1c4} : Medeni Durum

H_{1c5} : Gelir Düzeyi

H_{1c6} : Tek Başına Yaşayıp Yaşamadığı

H_0 : Kayıp sonrası yas süreci alt boyutları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_2 : Kayıp sonrası yas süreci alt boyutları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H_0 : Kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{2a} : Kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2a1} : Yaş

H_{2a2} : Cinsiyet

H_{2a3} : Eğitim Durumu

H_{2a4} : Medeni Durum

H_{2a5} : Gelir Düzeyi

H_{2a6} : Tek Yaşayıp Yaşamadığı

H_0 : Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{2b} : Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2b1} : Yaş

H_{2b2} : Cinsiyet

H_{2b3} : Eğitim Durumu

H_{2b4} : Medeni Durum

H_{2b5} : Gelir Düzeyi

H_{2b6} : Tek Yaşayıp Yaşamadığı

H_0 : Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_{2c} : Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumları ile vefat eden kişi ve vefat özellikleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2c1} : Yaş

H_{2c2} : Cinsiyet

H_{2c3} : Eğitim Durumu

H_{2c4} : Medeni Durum

H_{2c5} : Gelir Düzeyi

H_{2c6} : Tek Yaşayıp Yaşamadığı

3.4. Kullanılan Veri Toplama Araçları

Veriler araştırmacı tarafından geliştirilen “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği”nden önce yine araştırmacı tarafından oluşturulan ve katılımcıların kişisel bilgilerinin toplanması amaçlanan demografik bilgi formu eklenmiştir. Bu formda (Ek-1) Katılımcıların kimliği açığa çıkaracak sorulardan kaçınılmıştır.

3.4.1. Ölçülecek Görüşün Tanımlanması

Bu araştırmada ölçülecek görüş, 60+Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin kayıp ve yasa karşı geliştirdikleri davranışlarının değerlendirilmesi ve konu ile ilgili görüşleridir.

3.4.2. Anketin Kapsamının Belirlenmesi

Ölçülecek görüş kapsamında literatür taraması yapılarak ölüm, kayıp ve yas konularının kuramsal yapısı şekillenmiştir. Ölçek için psikoloji eğitimi almış 5 kişi, 30-50 yaşları arasında 5 kişi ve 50-70 yaşları arasından 5 kişinin kayıp ve yas hakkında kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu gruptaki katılımcılar rastgele seçilmiştir. Literatür taraması ve kompozisyonların temelinde yapılan değerlendirme ile birlikte belirlenen görüş ifadeleri kapsam geçerliliği bağlamında uzmanlara sunulmuş ve uzmanların görüşleri bağlamında gerekli düzenlemeler yapılarak 20 maddelik deneme anketi hazırlanmıştır.

Anket iki bölümden oluşmakta olup ilk bölümde katılımcılardan, araştırma grubunu tanıtan 14 soruya, ikinci bölümde ise kayıp ve yas konularına gösterilen tepkileri değerlendirmeye yönelik 5’li Likert ölçeğine göre hazırlanmış 20 ifade yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan anketin güvenilirliğini sınamak için, ölçeğin iç tutarlılığını saptamak için Cronbach Alfa katsayısı kullanılmış (Karakoç ve Dönmez, 2014) ve

anketin iç tutarlılık katsayısı ise 0,903 olarak saptanmıştır. Bu değere göre ölçek yüksek derece güvenilir görülmüştür (Karagöz, 2019, s. 19).

3.5. Ön Uygulama

Hazırlanan anketin ön uygulaması, Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinden 1., 2., 3. ve 4. Sınıflarından eşit dağılımlı 40 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ön uygulama sonucunda soru formu yaklaşık 12-15 dakika olarak geri dönütler alınmıştır.

3.6. İzinler

Araştırmanın yapılabilmesi için Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Ek.2). Etik kurul onayının yanı sıra katılımcılardan da gönüllülük esasına dayalı olarak onamları alınmıştır.

3.7. Veri Toplama Aracının Uygulanması

Araştırmanın anket yoluyla elde edilmiş verileri 01.05.2021-03.05.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Veriler elektronik ortamda toplanmıştır. Veri toplama anket formu Google Forms üzerine aktararak gerçekleştirilmiştir.

3. 8. Araştırma Sınırlılıkları

Bu araştırma 60+ Tazelenme Üniversiteleri ile yapılmış ve 285 gönüllü katılımcı ile sınırlı kalmıştır. Kayıp ve yas konusunun kişiye özel ve konuşulmaktan kaçınılan bir konu olması sebebi ile katılım sağlamada zorluk yaşanmıştır.

3.9. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan online veri toplama aracı eksik yanıt kabul etmediği için bu araştırmaya katılan tüm katılımcıların cevabı değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS for Windows 22.0 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Tablo 3. 1. Araştırma Grubunun Ankete Verdikleri Cevaplar

Cevap	Puan
Hiçbir Zaman	1
Nadiren	2
Ara Sıra	3
Çoğu Zaman	4
Her Zaman	5

Tablo 3.1’de belirtildiği gibi katılımcıların “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği”ne verdikleri cevapların Hiçbir Zaman=1, Nadiren=2, Ara Sıra=3, Çoğu

Zaman=4, Her Zaman=5 puan olarak puanlandırılmıştır. Madde ayırt edicilik özelliklerini bulabilmek amacıyla madde toplam korelasyonlarına bakılmıştır.

Değişkenlerin normallik varsayımını test etmek için Kolmogorov Smirnov normallik testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre veriler normal dağılımı sağlamadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan katılımcıların görüşlerinin temel boyutlarını saptayabilmek için çok değişkenli bir çözümleme yöntemi olan faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda 6. 7. 10. ve 11. Maddelerin yük değerleri yetersiz olduğu için ölçeğin yapısını oluşturan üç faktörün de dışında kalmış ve ölçekten çıkartılmıştır.

Sosyal, fiziksel ve davranışsal alt boyutlarına ilişkin karşılaştırmalarda, normal dağılım görülmediğinde başvuru, parametrik olmayan Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testleri analiz yöntemi olarak kullanılmıştır. Kruskal Wallis Testinin sonucunda anlamlı bir fark olduğu saptanılan veriler ile farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U Testi ile ikili kıyaslama yapılmıştır.

Mann Whitney U Testi, bağımsız örnekler üzerinde uygulanan t-testinin parametrik olmayan örneklerde uygulandığı ve ikili grupların ortalamalarının kıyaslanması yerine medyan değerlerinin karşılaştırıldığı bir testtir (Karagöz,2019). Sürekli değişkenleri sıralı değişkene dönüştürdükten sonra iki grup arasındaki sıralamaları değerlendirir (Karagöz,2019).

Kruskal Wallis Testi, “ikiden fazla bağımsız örneğin aynı anda ana kütlelerden çekilmiş olduğunu iddia eden sıfır hipotezinin testinde en çok kullanılan ve tek yönlü varyans analizine iyi bir alternatif olan testtir” (Karagöz,2019).

3.10. Geçerlik Analizi

Geçerlik, ölçülmek istenilen olguya yönelik oluşturulan değişkenlerin ölçülmek istenilen olguyu ne kadar doğru ölçtüğünü değerlendiren bir kavramdır (Büyüköztürk, 2018). Geçerliğin türleri iç içe geçmiş ve birbirini destekleyen kavramlardır ayrıca ölçek geliştirmede birden çok geçerlik türü kullanılabilir (Karagöz, 2019). Bir örnek ile açıklamak gerekirse kapsam geçerliği, sınırlı olan yani yetersiz olan bir ölçeğin yapı geçerliği de yetersiz olacaktır. Dolayısıyla yapı geçerliği, kapsam

geçerliğinin üzerine kurulmuştur. Bu durumdan hareketle ölçek geliştirilirken önce kapsam geçerliği incelenmiş, ardından da yapı geçerliği incelenmiştir.

3.11. Güvenirlik Analizi

Ölçeğin güvenirliliğine yönelik bulgulara yer verilmektedir. Bir ölçme aracının ölçülmek istenileni kararlı, istikrarlı ve duyarlılıkla ölçüyorsa, yani benzer koşullar altında benzer sonuçlar veriyorsa bu ölçüm aracı güvenilir demektir (Karagöz, 2019). Bir ölçme aracının güvenirliliği duyarlı, tutarlı ve kararlı ölçüm sonuçları verebilme gücü olarak tanımlanmaktadır (Tezbaşaran, 2008). Güvenirliliği belirleme yöntemleri; test yeniden test güvenirliliği, paralel form güvenirliliği, ikiye ayırma güvenirliliği, Kuder Richardsson ve Cronbach- α güvenirliliği, madde toplam puan korelasyonu olarak sıralanabilir (Karagöz, 2019 ; Karakoç ve Dönmez, 2014). Bu anket formunun güvenirliliğini test etmek için Cronbach- α güvenirlilik katsayısı analizi, madde toplam korelasyonu analizleri yapılacaktır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ait bulgular, tanımlayıcı istatistiklerden ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” sonuçlarına ait bulguları içermektedir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu Bölümde katılımcıların tanımlayıcı demografik özellikleri ve vefat eden kişi ve vefat ile ilgili özelliklere ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Çalışmaya katılan katılımcıların yaş ortalaması $66,31 \pm 4,25$ (min:60; max:95) olarak saptanmıştır (Tablo 4.1).

Tablo 4. 1. Yaş Ortalaması

	N	Ort.	Ss	Min.	Max.
Yaş	285	66,31	4,25	60,00	78,00

Tablo 4.2. ve Tablo 4.3.’de katılımcılardan elde edilen tanımlayıcı demografik özelliklerine ve vefata ilişkin bulgular gösterilmiştir. Katılımların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, gelir düzeyi, yalnız yaşama durumu, yakın zamanda bir yakınının vefat etme durumu, vefatın olayının beklenme durumu, vefatın üzerinden geçen süre, vefat eden yakınının vefat sebebi, vefat eden kişinin yakınlık derecesi, vefatın ardından hayat görüşü değişme durumu, vefatın ardından profesyonel yardım alımı ve vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımı ile ilgili sayı ve yüzde ile ifade edilmiştir.

Tablo 4. 2. Katılımcıların Tanımlayıcı Demografik Özellikleri

Sosyo-Demografik Özellikler	Frekans(n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	152
	Erkek	133
	Toplam	285
Yaş	60-64 Yaş Arası	107
	65-69 Yaş Arası	111
	70 Yaş ve Üzeri	67
	Toplam	285
Eğitim Durumu	İlkokul	15
	Ortaokul	21
	Lise	75
	Yüksekokul	76
	Lisans	93
	Lisansüstü	5
	Toplam	285
Medeni Durumu	Bekar	24
	Evli	194
	Boşanmış	30
	Eşi Ölmüş (Dul)	37
	Toplam	285
Gelir Düzeyi	Gelirim Giderimden Az	68
	Gelirim Giderime Eşit	141
	Gelirim Giderimden Fazla	76
	Toplam	285
Tek Yaşayıp Yaşamadığı	Yalnız Yaşayan	48
	Yalnız Yaşamayan	237
	Toplam	285

Araştırmaya katılan 285 kişiden 152 kişi (%53,3) kadın, 133'ü (%46,7) erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 66,31 olup 107 kişi (%37,7) 60-64 yaş aralığında, 111 kişi (%38,9) 65-69 yaş aralığında, 67 kişi (%23,5) 70 yaş ve üzeridir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında 15 kişi (%5,3) ilkokul mezunu, 21 kişi (%7,4) ortaokul mezunu, 75 kişi (%26,3) lise mezunu, 76 kişi (%26,7) yüksekokul mezunu, 93 (%32,6) lisans mezunu, 5 kişi (%1,8) lisansüstü mezunudur. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında 24 kişi (%8,4) bekar, 194 kişi (%68,1) evli, 30 kişi (%10,5) boşanmış, 37 kişi (%13) eşi ölmüştür (dul). Katılımcıların gelir düzeylerine bakıldığında gelirim 68 kişi (%23,9) gelirimden az, 141 kişi (%49,5) geliri giderine eşit, 76 kişi (%26,7) geliri giderinden fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların tek yaşayıp yaşamadığına bakıldığında 48 kişi (%16,8) yalnız yaşamakta, 237 kişi (%83,2) yalnız yaşamamaktadır.

Tablo 4. 3. Katılımcıların Vefat Eden Kişi ve Vefat ile İlgili Değerlendirmeleri

Vefat Eden Kişi ve Vefat ile İlgili Özellikler		Frekans(n)	Yüzde (%)
Yakın Zamanda Yakınlarından Birisinin Kaybını Yaşayıp Yaşamadığı	Evet	232	81,4
	Hayır	53	18,6
	Toplam	285	100,0
Vefatın Olayının Beklenme Durumu	Beklenen Bir Olaydı	172	60,4
	Beklenmeden, Ani Gelişen Bir Olaydı	113	39,6
	Toplam	285	100,0
Vefatın Üzerinden Geçen Süre	0-3 Ay	88	30,9
	3-6 Ay	41	14,4
	6-12 Ay	45	15,8
	1 Yıl ve Fazlası	111	38,9
	Toplam	285	100,0
Vefat Eden Yakınının Vefat Sebebi	Kanser	47	16,5
	Covid-19	66	23,2
	Trafik Kazası	11	3,9
	İntihar	3	1,1
	Kalp Krizi	44	15,4
	Demans	16	5,6
	Doğal Afet	2	,7
	Diğer	96	33,7
	Toplam	285	100,0
Vefat Eden Kişinin Yakınlık Derecesi	1.Derece	96	33,7
	Diğer	189	66,3
	Toplam	285	100,0
Vefatın Ardından Hayat Görüşünün Değişme Durumu	Olumlu Yönde Değişti	13	4,6
	Değişmedi	197	69,1
	Olumsuz Yönde Değişti	75	26,3
	Toplam	285	100,0
Profesyonel Yardım Aldınız Mı?	Evet	11	3,9
	Hayır	274	96,1
	Toplam	285	100,0
Tıbbi İlaç Kullanımı	Evet	17	6,0
	Hayır	268	94,0
	Toplam	285	100,0

Katılımcıların vefat eden kişi ve vefat ile ilgili özellikleri incelendiğinde katılımcılara sorulan yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamadığı sorulduğunda 232 kişi (%81,4) evet ve 53 kişi (%18,6) hayır yanıtını vermiştir. Katılımcılara sorulan yakınınızın vefatını beklenen bir ölüm olup olmamasına göre değerlendirin sorusuna 172 kişi (%60,4) beklenen bir ölüm, 113 kişi (%39,6) beklenmeye ani gelişen bir ölümdü yanıtını vermişlerdir. Katılımcılara vefatın üzerinden ne kadar süre geçti sorusuna 88 kişi (%30,9) 0-3 ay, 41 kişi (%14,4) 3-6 ay, 45 kişi (%15,8) 6-12 ay, 111 kişi (%38,9) 1 yıldan daha fazla bir sürenin geçtiği söylediği görülmektedir. Katılımcıların vefat eden yakınlarının ölüm sebebi sorulduğunda 47 kişi (%16,5) kanser, 66 kişi (%23,2) COVID-19, 11 kişi (%3,9) trafik kazası, 3 kişi (%1,1) intihar, 44 kişi (%15,4) kalp krizi, 16 kişi (%5,6) demans, 2 kişi (%0,7) doğal afet, 96 kişi (%33,7) diğer olduğu görülmektedir. Katılımcılara vefat

eden kişinin yakınlık dereceleri sorulduğunda 96 kişi (%33,7) birinci derece yakını, 189 (%66,3) diğer olarak görülmektedir. Katılımcılara vefatın ardından hayat görüşlerinin değişme durumu sorulduğunda 13 kişi (%4,6)'sı olumlu yönde değiştiğini, 197 kişi (%69,1) değişmediğini, 75 kişi (%26,3) olumsuz yönde değiştiğini belirtmiştir. Katılımcıların vefatın ardından profesyonel yardım alma durumları incelendiğinde 11 kişi (%3,9) vefatın ardından profesyonel yardım aldığını, 274 kişi (%96,1) profesyonel yardım almadığını belirtmiştir. Katılımcıların vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımına bakıldığında ise 17 kişi (%6) vefatın ardından tıbbi ilaç kullandığı, 268 kişi (%94,0) vefatın ardından tıbbi ilaç kullanmadığını belirtmiştir.

4.2. Geçerlik Analizi

Bu bölümde geçerlik analizine ilişkin bilgiler verilecektir.

4.2.1. Kapsam Geçerliği

Kapsam geçerliği, ölçülmek istenilen olguya yönelik ölçme aracını içerisinde yeterli sayıda ve kalitede maddenin bulunup bulunmadığını ve ölçülmek istenilenin ayrıntılı ve dengeli bir şekilde temsil edebilme derecesinin belirlenmeye çalışılmasıdır (Karagöz, 2019). Kapsam geçerliği temelde ölçüm aracındaki sorular “ölçülecek olan olguyu yansıtıyor mu?” sorusuna yanıt arar. Kapsam geçerliğinde her bir madde ayrı ayrı ölçülecek olguyu ölçme konusunda yeterli olup olmadığı uygunluğuna bakılır (Büyüköztürk, 2018).

Yapılan literatür taraması sonucunda, kavramsal çerçeve kapsamlı bir biçimde oluşturulmuş ve kavramsal çerçeve dikkate alınarak alt boyutlar belirlenmiştir (Karagöz, 2019). Kavramsal çerçeve ve alt boyutları göz önünde bulundurularak madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulurken konu ile alakalı ölçekler ve literatürden faydalanılmıştır. Madde havuzuna alına maddelerin kapsam geçerliğini test etmek için kapsam geçerliğini test etmede kullanılan yollardan birisi de uzman görüşe başvurmadır (Büyüköztürk, 2018). Madde havuzundan oluşturulan model anket pilot uygulamadan önce iki ölçme değerlendirme uzmanı ve beş alan uzmanı görüşüne sunulmuştur. Uzman görüş öneri ve değerlendirmeleri sonucunda 20 maddelik bir ön deneme model anketi oluşturulmuştur.

4.2.2. Yapı Geçerliği

Yapı geçerliği, ölçülmek istenilen somut bir kriterden ziyade belirli bir davranış alanına veya kavramsal yapıya ilişkin sonuçları elde etmek için uygulanabilir ve yapısal geçerlik tüm geçerlik türlerini kapsar (Karagöz, 2019). Toplumsal olaylarla ilgili değişkenler genellikle tek bir boyuttan oluşmaz yani çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Kavramsal çerçevede ortaya konulan kuramsal alt yapıları ölçme aracının ne derece doğru ölçebildiği ve ölçülmek istenilen birden çok faktörlü yapının ne derece ölçülebildiğinin derecesini belirler. Burada temel amaç belirli bir yapıyı diğer yapılarla yapı geçerliliğini incelemede iç tutarlılık analizi, açıklayıcı faktör analizi ve hipotez testi teknikleri kullanılabilir.

Faktör analizi, eş durumları ölçmek için belirlenen, birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkenden, ortak amaca hizmet eden değişkenleri bir araya getirerek birbirinden bağımsız daha az sayıda ve daha anlamlı ortak değişkenler oluşturmayı amaçlayan çok değişkenli bir istatistiktir (Büyüköztürk, 2002; Karagöz, 2019). Verilerin faktör analizine uygunluğunu ölçmek için Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO) ve Bartlett's Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO değeri değişkenlerin oluşturduğu ortak varyans miktarını belirtmektedir. KMO değeri 0 ile 1 arası değerler alır ve sonuç 1,00'e yaklaştıkça verilerin faktör analizi için uygunluğu da artarken, bu değer 0,50 altında olması halinde veriler ile faktör analizi yapmanın uygun olmayacağını bildirmektedir. KMO değeri 0,90-1,00 arasında değere sahip ölçeklerin örneklem yeterliliği mükemmel, 0,80-0,90 arasında çok iyi, 0,70-0,80 arasında iyi, 0,60-0,70 arasında orta, 0,50-0,60 arasında zayıf, 0,50 altında değere sahip olan ölçeklerin ise kabul edilemez şeklinde yorum yapabiliriz (Karagöz, 2019). Bartlett's Küresellik Testi değeri değişkenlerin birbirleri ile korelasyonlarını test eder ve aralarında korelasyon gösterip göstermediğini belirlemeye yardımcı olur. Bu değer p değerinin 0,05 ve üzeri olması durumunda faktör analizi yapmanın uygun olmadığını göstermektedir. Bu bilgilere dayanarak verilere KMO ve Bartlett's Küresellik Testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4.4.'de verilmiştir.

Tablo 4. 4. Verilerin KMO ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,887
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare	3550,030
	sd	190
	p	,000

p=0,05

Örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığını belirlemek için yapılan KMO örneklem yeterliliği testi sonucunda KMO değeri $0,887 > 0,50$ olduğundan örneklem büyüklüğünün faktör analizi uygulanabilmek için çok iyi uygunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Değişkenlerin birbiri ile korelasyon gösterip göstermediğini belirlemek için uygulanan Bartlett's Küresellik Testi sonucuna göre $p=0,000 < 0,05$ olduğundan değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur. Elde edilen her iki bulguya göre de verilerin faktör analizi uygulamaya uygun olduğu belirlenmiştir (Tablo 4.4.).

Verilerin faktör analizine uygun olduğu tespit edildikten sonra faktörlerin belirlenmesi için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Faktör analizinde ortaya çıkan faktörleri daha iyi yorumlayabilmek için eğik döndürme tekniklerinden "Direct Oblimin" tekniği kullanılmıştır. Eğik döndürme tekniği faktörler arası ilişki olduğu düşünüldüğü zaman kullanılan bir tekniktir. Bu araştırmada faktörler arası ilişki olabileceği düşünüldüğünden eğik döndürme tekniği kullanılmıştır. Faktör analizi sonucunda öz değeri 1 ve üzeri olan faktörler dikkate alınmış ve faktör olarak kabul edilmiş ve tablo ile gösterilerek yorumlanmıştır. Açıklanan toplam varyans sonuçları Tablo 4.5.'de görülmektedir.

Tablo 4. 5. Açıklanan Toplam Varyans Sonuçları

Bileşenler	Özdeğer		
	Toplam	Varyansın Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzdesi (%)
1	7,757	38,787	38,787
2	2,128	10,641	49,427
3	1,451	7,255	56,682
4	1,205	6,024	62,707

Tablo 4.5. incelendiğinde bir ve birden yüksek özdeğere ($\lambda \geq 1$) sahip dört faktör olduğu görülmektedir. Birinci faktörün anketin toplam varyansının %38,787'sini, ikinci faktör %10,641'ini, üçüncü faktör %7,255'ini ve dördüncü faktör %6,024'ünü açıklamaktadır. Dört faktörün özdeğerlerinin açıkladık birikimli varyans miktarları, toplam varyansın %62,707'dir (Tablo 4.5.). Tek faktörlü ölçekler için açıklanan varyansın %30 üzerinde olması yeterli görülebilirken birden çok faktörlü ölçekler için en iyi kabul edilebilir alt sınır olarak kabul edilen %60'tan yüksek olması kabul edilebilir düzeydedir. Hesaplanan ortak varyans değerinin %62,707 olarak hesaplanması konunun iyi düzeyde açıklandığı göstermektedir.

Tablo 4. 6. Maddelerin Ortak Faktör Varyansı

Maddeler	Faktör Ortak Varyansı	Maddeler	Faktör Ortak Varyansı
Madde 1	,576	Madde 11	,718
Madde 2	,728	Madde 12	,761
Madde 3	,643	Madde 13	,840
Madde 4	,649	Madde 14	,473
Madde 5	,612	Madde 15	,825
Madde 6	,636	Madde 16	,743
Madde 7	,489	Madde 17	,556
Madde 8	,690	Madde 18	,262
Madde 9	,651	Madde 19	,705
Madde 10	,635	Madde 20	,350

Tablo 4.6.'de görüldüğü gibi 0,30'un altında değere sahip madde bulunmamaktadır ve değerler 0,350 ile 0,840 arasında değişmektedir.

Döndürme sonucunda oluşan faktörler ve faktörlerdeki maddelerin yük değerleri Tablo 4.7.'de görülmektedir.

Tablo 4. 7. Faktörler ve Maddelerin Faktör Yük Değerleri

	Faktörler			
	1	2	3	4
Madde 2	,856			
Madde 3	,779			
Madde 4	,758			
Madde 1	,736			
Madde 17	,616			
Madde 5	,603			
Madde 16		-,867		
Madde 12		-,846		
Madde 13		-,759		
Madde 15		-,726		
Madde 19		-,693		
Madde 9			,835	
Madde 8			,774	-,319
Madde 6	,367		,509	
Madde 20			,489	
Madde 14			,449	
Madde 18			,400	
Madde 7			,327	
Madde 11				,855
Madde 10	,401		,387	,416

Faktör analizinde faktör yük değerlerinin yüksek olması istenmektedir. Faktör yük değerleri ne kadar yüksek olursa maddelerin faktörle yüksek düzeyde ilişkisi olduğunun ve aynı faktörde bulunan maddelerin aynı yapıyı ölçtüğünün bir göstergesidir. Faktör yük değerleri 0,40'ın altında olan maddeler ölçekten çıkartılmalıdır ancak bu değer madde sayısı ve maddenin durumuna göre 0,30'a kadar esnetilebilir (Karagöz, 2019). Çıkarma işlemi yapılırken en düşük değerden başlanmış ve her bir değer çıkarıldıktan sonra analiz tekrarlanmıştır. 0,40'ten küçük değer kalmayana kadar işlemler tekrar edilmiştir. Çıkarma işlemi yapılmadan önce Tablo 4.8. incelendiğinde birden çok faktörde yakın yük değerlerine sahip olan bir madde (Madde 10) olduğu görülmektedir. Bu maddeler binişik maddeler olarak tanımlanır ve ölçekten çıkartılmaları gerekmektedir. Binişiklik gösteren maddelerin ölçekten çıkarılırken binişiklik değeri en küçük maddeden başlanarak çıkarma işlemi yapılmaya başlanmalı ve ölçekte binişiklik değeri 0,10 değerinden küçük madde bulunmamalıdır (Karagöz, 2019).

Faktör analizinde elde edilen her bir faktörde en az iki madde olmalıdır. Tek maddeden oluşan faktördeki madde analizden çıkartılmalıdır. Tablo 4.8.'e bakıldığında binişiklik durumundaki madde (Madde 10) çıkartıldığında dördüncü faktör tek maddeye sahip bir faktör olacağı için Madde 11'de analizden çıkartılmıştır. Sonuçta 2 madde (Madde 10 ve Madde 11) çıkartılmış geri kalan maddelere tekrardan Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır.

Tablo 4. 8. İkinci AFA; Verilerin KMO ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,887
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare	3312,241
	sd	153
	p	,000

p=0,05

Örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığını belirlemek için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği testi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin değeri $0,887 > 0,50$ olduğundan örneklem büyüklüğü faktör analizi uygulanabilmek için uygundur. Değişkenlerin birbiri ile korelasyon gösterip göstermediğini belirlemek için uygulanan Bartlett's Küresellik Testi sonucuna göre $p=0,000 < 0,05$ olduğundan değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur. Elde edilen her iki bulguya göre de verilerin faktör analizi uygulamaya uygun olduğu belirlenmiştir. Yapılan ikinci Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen yeni Açıklanan Toplam Varyans Sonuçları Tablo 4.9.'de görülmektedir.

Tablo 4. 9. İkinci AFA; Açıklanan Toplam Varyans Sonuçları

Bileşenler	Özdeğer		
	Toplam	Varyansın Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzdesi (%)
1	7,485	41,586	41,586
2	1,815	10,081	51,667
3	1,428	7,936	59,603

Tablo 4.9. incelendiğinde bir ve birden yüksek özdeğere ($\lambda \geq 1$) sahip üç faktör olduğu görülmektedir. Birinci faktörün anketin toplam varyansın %41,586'sini, ikinci faktör %10,081'ini ve üçüncü faktör %7,926'ini açıklamaktadır. Üç faktörün özdeğerlerinin açıkladıkları birikimli varyans miktarları, toplam varyansın %59,603'tür (Tablo 4.5.). Tablo 4.10.'de ikinci Açıklayıcı Faktör Analizi elde edilen Maddelerin Ortak Faktör Varyans değerleri görülmektedir.

Tablo 4. 10. İkinci AFA; Maddelerin Ortak Faktör Varyansı

Faktör Ortak		Faktör Ortak	
Maddeler	Varyansı	Maddeler	Varyansı
Madde 1	,537	Madde 12	,694
Madde 2	,715	Madde 13	,823
Madde 3	,570	Madde 14	,484
Madde 4	,651	Madde 15	,801
Madde 5	,595	Madde 16	,676
Madde 6	,606	Madde 17	,534
Madde 7	,476	Madde 18	,278
Madde 8	,581	Madde 19	,696
Madde 9	,647	Madde 20	,366

Tablo 4.10.'de görüldüğü gibi 0,30'un altında değere sahip madde bulunmamaktadır ve değerler 0,366 ile 0,801 arasında değişmektedir. Yapılan ikinci Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda oluşan faktörler ve faktörlerdeki maddelerin yük değerleri Tablo 4.11.'de görülmektedir.

Tablo 4. 11. İkinci AFA; Faktörler ve Maddelerin Faktör Yük Değerleri

	Faktörler		
	1	2	3
Madde 2	,852		
Madde 4	,779		
Madde 3	,718		
Madde 1	,712		
Madde 17	,690		
Madde 5	,673		
Madde 13		-,841	
Madde 16		-,814	
Madde 15		-,814	
Madde 12		-,791	
Madde 19		-,726	
Madde 9			,832
Madde 8			,733
Madde 6	,463		,527
Madde 20			,527
Madde 14			,475
Madde 18			,440
Madde 7	,322		,326

Tablo 4.11. incelendiğinde Madde 6 (0,463-0,527) ve Madde 7 (0,322-0,326) binişiklik gösterdiği için bu madde analizden çıkartılmış ve üçüncü Açımlayıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

Tablo 4. 12. Üçüncü AFA; Verilerin KMO ve Bartlett's Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		,872
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare	2956,143
	sd	120
	p	,000

p=0,05

Uygulanan üçüncü Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği değeri 0,872 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre örneklem yeterliliği bakımından kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Değişkenlerin birbiri ile korelasyon gösterip göstermediğini belirlemek için uygulanan Bartlett testi sonucuna göre $p=0,000<0,05$ olduğundan değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur. Elde edilen her iki bulguya göre de verilerin faktör analizi uygulamaya uygun olduğu belirlenmiştir ve verilere faktör analizi yapılabilir (Tablo 4.12.).

Verilerin faktör analizi için uygunluğu belirlendikten sonra yapılan üçüncü faktör analizi sonucuna göre ölçeğin üç faktörlü olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi sonucundan özdeğeri bir ve birden büyük ($\lambda \geq 1$) olan faktörler dikkate alınmış ve özdeğeri bir ve birden büyük olan üç faktör olduğundan üç faktör belirlenmiştir (Tablo 4.13.).

Tablo 4. 13. Üçüncü AFA; Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Bileşenler	Özdeğer		
	Toplam	Varyansın Yüzdesi (%)	Kümülatif Yüzdesi (%)
1	6,726	42,035	42,035
2	1,728	10,798	52,833
3	1,353	8,453	61,286

Birinci faktörün anketin toplam varyansın %42,035'ini, ikinci faktör %10,798'ini, üçüncü faktör %8,453'ünü açıklamaktadır. Üç faktörün özdeğerlerinin açıkladık birikimli varyans miktarları, toplam varyansın %61,286'dır (Tablo 4.13.). Tek faktörlü ölçekler için açıklanan varyansın %30 üzerinde olması yeterli görülebilirken birden çok faktörlü ölçekler için en iyi alt sınır olarak kabul edilen %60'tan yüksek olduğundan kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 4. 14. Üçüncü AFA; Maddelerin Ortak Faktör Varyansı

Maddeler	Faktör Ortak Varyansı	Maddeler	Faktör Ortak Varyansı
Madde 1	,533	Madde 13	,819
Madde 2	,708	Madde 14	,494
Madde 3	,611	Madde 15	,797
Madde 4	,656	Madde 16	,698
Madde 5	,600	Madde 17	,532
Madde 8	,572	Madde 18	,324
Madde 9	,656	Madde 19	,679
Madde 12	,705	Madde 20	,422

Yapılan üçüncü Açıklayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre ortak faktör varyans değeri 0,40'ın altında olan madde bulunmamaktadır. Maddelerin ortak faktör varyans değerleri 0,422 ve 0,819 arasındadır (Tablo 4.14.).

Yapılan üçüncü Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda oluşan faktörler ve faktörlerdeki maddelerin yük değerleri Tablo 4.15.'de görülmektedir.

Tablo 4. 15. Üçüncü AFA; Faktörler ve Maddelerin Yük Değerleri

	Faktörler		
	1	2	3
M16	,846	-,056	,032
M13	,821	,135	,047
M12	,817	-,036	,092
M15	,790	,141	,077
M19	,688	,238	,018
M2	,001	,853	-,029
M4	,139	,779	-,095
M3	-,024	,738	,116
M1	-,115	,721	,111
M17	,126	,689	-,054
M5	,185	,677	,004
M9	,052	-,122	,834
M8	,148	-,078	,723
M20	-,222	,252	,574
M18	,116	,022	,507
M14	,227	,177	,480

Döndürme sonucunda faktör yük değerleri hesaplanan maddelerin yapılan analizler sonucunda, ölçeğin 16 maddeden ve 3 faktörden oluştuğu tespit edilmiştir. Birinci

faktör beş maddeden, ikinci faktör altı maddeden, üçüncü faktör beş maddeden oluşmaktadır. Birinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0,846 ile 0,688 arasında değişmektedir. İkinci faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0,853 ile 0,677 arasında değişmektedir. Üçüncü faktörde yer alan maddelerin yük değerleri 0,480 ile 0,834 arasında değişmektedir (Tablo 4.15.). Faktör yük değerleri 0,40'ın altında olan maddeler ölçekten çıkartılmıştır (Karagöz, 2019). Çıkarma işlemi yapılırken en düşük değerden başlanmış ve her bir değer çıkarıldıktan sonra analiz tekrarlanmıştır. 0,40'ten küçük değer kalmayana kadar işlemler tekrar edilmiştir. Ayrıca birden fazla faktörde, 0,10'dan daha az değer farkı ile bulunan madde binişik madde olarak değerlendirilmiş ve bu özellikte olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır (Karagöz, 2019).

Tablo 4. 16. Boyut İsimleri ve Dönüştürülmüş Faktör Yükleri

	Faktörler		
	1	2	3
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar			
M16:	,846	-,056	,032
M13:	,821	,135	,047
M12:	,817	-,036	,092
M15:	,790	,141	,077
M19:	,688	,238	,018
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar			
M2:	,001	,853	-,029
M4:	,139	,779	-,095
M3:	-,024	,738	,116
M1:	-,115	,721	,111
M17:	,126	,689	-,054
M5:	,185	,677	,004
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar			
M9:	,052	-,122	,834
M8:	,148	-,078	,723
M20:	-,222	,252	,574
M18:	,116	,022	,507
M14:	,227	,177	,480

Elde edilen faktör yük değerlerinden yararlanarak her bir faktörde bulunan maddelerin anlamlarından faydalanılarak her bir faktör ayrı ayrı isimlendirilmiştir. Faktörlere sırasıyla kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar, kayıp sonrası yansıtılan fiziksel

tutumlar, kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar isimleri verilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizinden elde edilen bulgular sonucunda yapı geçerliliği sağlandığı görülmektedir.

4.3.Güvenirlik Analizi

Bu bölümde anket formunun güvenilirliğine yönelik bulgulara yer verilmektedir.

4.3.1. Cronbach- α Güvenirlik Katsayısı Analizi

Cronbach- α katsayısı likert tipi ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için öncelikli olarak kullanılır ve maddelerin homojenliğini ölçer. Cronbach- α katsayısı 0,00 ile 1,00 arasında değer alır (Karagöz, 2019). Maddeler arası ilişki düzeyi ne kadar yüksekse Cronbach- α katsayısı da o kadar yüksek olur ve ölçek maddeleri aynı özelliğin öğelerini sınavan türdeş bir yapı oluşturduğu söylenebilir (Tezbaşaran, 2008). Cronbach- α katsayısının 0,60 ve üzeri olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2019). Tablo 4.17’de faktörlere ve ölçeğin geneline ait Cronbach- α güvenirlik katsayısı sonuçları verilmiştir.

Tablo 4. 17. Faktörlerin ve Ölçeğin Toplam Cronbach- α Güvenirlik Katsayıları

	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Ölçeğin Toplamı
Madde Sayısı	5	5	6	16
Cronbach- α	,910	,865	,703	,903

Her faktörün Cronbach- α güvenirlik katsayıları ayrı ayrı incelendiğinde 5 beş maddelik birinci faktör 0,910, beş maddelik ikinci faktör 0,865 ve altı maddelik üçüncü faktör 0,703 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin genelinin Cronbach- α güvenirlik katsayısı ise 0,903 olarak hesaplanmıştır. Sonuçlar incelendiğinde her bir faktörün kendi içinde ve ölçeğin genelinde yüksek derecede güvenilir olduğu ve iç tutarlılığa sahip olduğu görülmektedir.

4.3.2. Madde Analizi

Madde analizi bir ölçekteki maddelerin ölçeğin hazırlanış amacına yönelik hizmet edip etmediğini belirlemeye çalışır (Karagöz, 2019). Madde analizi madde-toplam puan korelasyonuna dayalı madde analizi ve alt-üst grup ortalamaları farkına dayalı madde analizi olmak üzere iki teknikle incelenebilir.

Bir ölçeğin tutarlılığını belirlemek için öncelikli olarak madde-toplam puan korelasyon analizi yapılabilir. Bu yöntem, ölçekte yer alan her ifadenin ölçeğin tamamı

ile olan ilişkisini analiz etmektedir (Karagöz, 2019). Bu ilişkiyi açıklarken maddelerden alınan puanlar ile ölçeğin toplam puanı arasındaki ilişki değerlendirilir. Madde-toplam korelasyon değerinin pozitif ve yüksek olması hem maddelerin birbiri ile ilişkili ölçümler yaptığını hem de ölçeğin iç tutarlılığını yüksek olduğuna işaret eder. Madde-toplam korelasyona dayalı analiz sonucunda ortaya çıkan 0,20'den düşükse o madde kesinlikle ölçekten çıkartılmalıdır, 0,20-0,30 arasında bir değer alıyorsa maddenin ölçekte kalması zorunlu değilse çıkartılmalı ama ölçekte kalması zorunlu ise çıkartılmayabilir bu durum araştırmacının inisiyatifindedir (Karagöz, 2019), 0,30'dan yüksek değer sahip sorular ise ölçekte kalmalıdır.

Madde analizi betimsel istatistikleri incelendiğinde, ölçeği oluşturan her bir maddeye verilen cevapların veri sayısı, ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4.18.'te verilmiştir.

Tablo 4. 18. Madde Puanlarının Betimsel Analizi

	N	Min	Max	Ortalama	Standart Sapma
M1	285	1	5	2,17	1,14
M2	285	1	5	2,17	1,07
M3	285	1	5	1,97	1,02
M4	285	1	5	1,78	1,05
M5	285	1	5	1,80	1,12
M8	285	1	5	2,01	1,22
M9	285	1	5	2,02	1,16
M12	285	1	5	1,67	1,07
M13	285	1	5	1,84	1,31
M14	285	1	5	1,66	,99
M15	285	1	5	1,83	1,30
M16	285	1	5	1,69	1,07
M17	285	1	5	1,93	1,13
M18	285	1	5	1,93	1,20
M19	285	1	5	1,85	1,21
M20	285	1	5	2,21	1,25

Her bir maddenin aldıkları toplam puanların betimsel istatistikleri incelendiğinde madde 1'in 2,21 puan ortalaması ile en yüksek değere sahip oldukları, madde 14'ün ise 1,66 puan ortalaması ile en düşük değere sahip olduğu saptanmıştır. Standart sapma 0,99 ve 1,31 arasında değişmektedir (Tablo 4.18.).

Tablo 4. 19. Ölçek Ortalama Değerleri

Ortalama	Varyans	Standart Sapma	Madde Sayısı
30,55	137,065	11,707	16

On altı maddeden oluşan ölçeğin tamamı için ortalama 30,55, varyans 26,167, standart sapma 5,115 olarak verilmiştir (Tablo 4.19.).

Tablo 4. 20. Ölçek Özet İstatistikleri

	Ortalama	Min.	Max.	Genel Değişim Aralığı	Max./ Min.	Vaaryans	Madde Sayısı
Madde Ortalaması	1,909	1,660	2,214	,554	1,334	,031	16
Madde Varyansı	1,318	,972	1,725	,753	1,775	,052	16
Maddeler Arası Korelasyon	,370	,134	,985	,850	7,333	,021	16

Maddelerin genel ortalaması 1,909, ortalama madde varyansı 1,318'dir. On altı soruya ait ortalamaların değişim aralığı 0,554, varyansların değişim aralığı ise 0,753 olduğu

görülmektedir. Maddeler arası korelasyonların genel ortalaması 0,370, sorular arası minimum korelasyon 0,134 ve maksimum korelasyon 0,985’dir.

Korelasyonlara dayalı madde analiz işlemlerini gerçekleştirmek için her maddeye puan dizisi ile ölçeğin puan dizisi arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanır (Tezbaşaran, 2008, s. 29). Tablo 4.21. incelendiğin sekiz maddenin toplam korelasyonlarının 0,60’ın üzerinde ve madde toplam korelasyonları 0,30 puanın altında olan madde bulunmamaktadır.

Tablo 4. 21. Madde-Toplam Korelasyonları

Madde Numarası	Madde Toplam Korelasyonları (r_{jx})
M1	,509
M2	,619
M3	,604
M4	,622
M5	,646
M8	,483
M9	,445
M12	,624
M13	,740
M14	,593
M15	,744
M16	,584
M17	,566
M18	,398
M19	,698
M20	,360

$p < 0,05$

4.4. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutlarının kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar, kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar ve kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutlarına ilişkin bulgulara yer verilmektedir.

4.4.1. Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların boyutlarının kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut; vefatının ardından başkaları ile ilişki kurmakta güçlük çekiyorum, vefatın ardından toplumdan

kendimi geri çektim, kendimi vefat olayının ardından yalnız hissediyorum, vefat olayından sonra çevremın desteğine ihtiyaç duydum, vefatının ardından bedenem zihnen ruhen ve sosyal alanlarda odaklanma sorunu yaşadım ifadelerine verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir.

Tablo 4. 22. Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlara İlişkin Bulgular

Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar		Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara Sıra	Çoğu Zaman	Her Zaman	Toplam
Vefatının ardından başkaları ile ilişki kurmakta güçlük çekiyorum.	Sayı	191	28	41	20	5	285
	Yüzde (%)	67,0	9,8	14,4	7,0	1,8	100,0
Vefatın ardından toplumdaki kendimi geri çektim.	Sayı	186	23	31	25	20	285
	Yüzde (%)	65,3	8,1	10,9	8,8	7,0	100,0
Kendimi vefat olayının ardından yalnız hissediyorum.	Sayı	187	23	29	28	18	285
	Yüzde (%)	65,6	8,1	10,2	9,8	6,3	100,0
Vefat olayından sonra çevremın desteğine ihtiyaç duydum.	Sayı	183	38	38	21	5	285
	Yüzde (%)	64,2	13,3	13,3	7,4	1,8	100,0
Vefatının ardından bedenem zihnen ruhen ve sosyal alanlarda odaklanma sorunu yaşadım.	Sayı	167	41	47	12	18	285
	Yüzde (%)	58,6	14,4	16,5	4,2	6,3	100,0

Katılımcıların kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu sorularına verdiği cevaplarına ilişkin bulgular; “Vefatının ardından başkaları ile ilişki kurmakta güçlük çekiyorum” ifadesi için toplam 285 kişiden 191 kişinin (%67,0) hiçbir zaman, 28 kişinin (%9,8) nadiren, 41 kişinin (%14,4) ara sıra, 20 kişinin (%7,0) çoğu zaman, 5 kişinin (%1,8) her zaman vefatın ardından başkaları ile ilişki kurmada güçlük çektiği görülmektedir. “Vefatın ardından toplumdaki kendimi geri çektim” ifadesi için toplam 285 kişiden 186 kişinin (%65,3) hiçbir zaman, 23 kişinin (%8,1) nadiren, 31 kişinin (%10,9) ara sıra, 25 kişinin (%8,8) çoğu zaman, 20 kişinin (%7,0) her zaman vefatın ardından kendini toplumdaki geri çektiği görülmektedir. “Kendimi vefat olayının ardından yalnız hissediyorum” ifadesi için toplam 285 kişiden 187 kişinin (%65,6) hiçbir zaman, 23 kişinin (%8,1) nadiren, 29 kişinin (%10,2) ara sıra, 28 kişinin (%9,8) çoğu zaman, 18 kişinin (%6,3) her zaman vefatın ardından kendini yalnız hissettiği

görülmektedir. “Vefat olayından sonra çevremın desteğine ihtiyaç duydum” ifadesi için toplam 285 kişiden 183 kişinin (%67,0) hiçbir zaman, 38 kişinin nadiren, 38 kişinin (%67,0) ara sıra, 21 kişinin (%67,0) oğu zaman, 5 kişinin (%67,0) her zaman vefatın ardından çevresinin desteğine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. “Vefatının ardından bedenem zihnen ruhen ve sosyal alanlarda odaklanma sorunu yaşadım” ifadesi için toplam 285 kişiden 167 kişinin (%67,0) hiçbir zaman, 41 kişinin (%67,0) nadiren, 47 kişinin (%67,0) ara sıra, 12 kişinin (%67,0) oğu zaman, 18 kişinin (%67,0) her zaman vefatın ardından odaklanma sorunu yaşadığı görülmektedir.

4.4.2. Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu; “Vefatının ardından aniden başlayan ağlama krizlerim devam etti”, “vefatının ardından kendimi halsiz ve yorgun hissediyorum”, “vefatının ardından iştahım kesildi”, “vefatının ardından üretkenliğimde azalama meydana geldi ve işlerimi eskisi gibi yapamıyorum”, “vefatının ardından düşünme hızım azaldı”, “vefatının ardından yeni etkinliklere eskisi kadar ilgi, arzu ve heyecanım kalmadı” ifadeleri ile değerlendirilmiştir.

Tablo 4. 23. Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlarına İlişkin Bulgular

Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar		Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara Sıra	oğu Zaman	Her Zaman	Toplam
Vefatının ardından aniden başlayan ağlama krizlerim devam etti.	Sayı	114	53	79	34	5	285
	Yüzde	40,0	18,6	27,7	11,9	1,8	100,0
Vefatının ardından kendimi halsiz ve yorgun hissediyorum	Sayı	102	69	79	33	2	285
	Yüzde	35,8	24,2	27,7	11,6	0,7	100,0
Vefatının ardından iştahım kesildi.	Sayı	126	67	67	24	1	285
	Yüzde	44,2	23,5	23,5	8,4	0,4	100,0
Vefatının ardından üretkenliğimde azalama meydana geldi ve işlerimi eskisi gibi yapamıyorum.	Sayı	167	42	49	26	1	285
	Yüzde	58,6	14,7	17,2	9,1	0,4	100,0
Vefatının ardından düşünme hızım azaldı.	Sayı	168	41	46	24	6	285
	Yüzde	58,9	14,4	16,1	8,4	2,1	100,0
Vefatının ardından yeni etkinliklere eskisi kadar ilgi, arzu ve heyecanım kalmadı.	Sayı	143	60	46	30	6	285
	Yüzde	50,2	21,1	16,1	10,5	2,1	100,0

Katılımcıların kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut sorularına verdiği cevaplara ilişkin bulgular; “Vefatının ardından aniden başlayan ağlama krizlerim devam etti” ifadesi için toplam 285 kişiden 114 kişinin (%40,0) hiçbir zaman, 53 kişinin (18,6) nadiren, 79 kişinin (%27,7) ara sıra, 34 kişinin (%11,9) oğu zaman, 5

kişinin (%1,8) her zaman vefatın ardından ağlama krizlerinin devam ettiği görülmektedir. “Vefatının ardından kendimi halsiz ve yorgun hissediyorum.” ifadesi için toplam 285 kişiden 102 kişinin (%35,8) hiçbir zaman, 69 kişinin (%24,2) nadiren, 79 kişinin (%27,7) ara sıra, 33 kişinin (%11,6) çoğu zaman, 2 kişinin (%0,7) her zaman vefatın ardından kendini halsiz ve yorgun hissettiği görülmektedir. “Vefatının ardından iştahım kesildi” ifadesi için toplam 285 kişiden 126 kişinin (%44,2) hiçbir zaman, 67 kişinin (%23,5) nadiren, 67 kişinin (%23,5) ara sıra, 24 kişinin (%8,4) çoğu zaman, 1 kişinin (%0,4) her zaman vefatın ardından iştahının kesildiği görülmektedir. “Vefatının ardından üretkenliğimde azalma meydana geldi ve işlerimi eskisi gibi yapamıyorum.” ifadesi için toplam 285 kişiden 167 kişinin (%58,6) hiçbir zaman, 42 kişinin (%14,7) nadiren, 49 kişinin (%17,2) ara sıra, 26 kişinin (%9,1) çoğu zaman, 1 kişinin (%0,4) her zaman vefatın ardından üretkenliğinde azalma meydana geldiği ve işlerini eskisi gibi yapamadığı görülmektedir. “Vefatının ardından düşünme hızım azaldı.” ifadesi için toplam 285 kişiden 168 kişinin (%58,9) hiçbir zaman, 41 kişinin (%14,4) nadiren, 46 kişinin (%16,1) ara sıra, 24 kişinin (%8,4) çoğu zaman, 6 kişinin (%2,1) her zaman vefatın ardından düşünme hızında azalma meydana geldiği görülmektedir. “Vefatının ardından yeni etkinliklere eskisi kadar ilgi, arzu ve heyecanım kalmadı.” ifadesi için toplam 285 kişiden 143 kişinin (%50,2) hiçbir zaman, 60 kişinin (%21,1) nadiren, 45 kişinin (%16,1) ara sıra, 30 kişinin (%10,5) çoğu zaman, 6 kişinin (%2,1) her zaman vefatın ardından yeni etkinliklere eskisi kadar ilgi ve arzusunun kalmadığı görülmektedir.

4.4.3. Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu; “Vefatının Ardından Adil Dünya İnancına Öfke Duymaya Başladım”, “Vefatının Ardından Ölümü Ürkütücü Bir Olay Olarak Düşünüyorum”, “Vefatının Ardından İnsanlara Olan Güven Hissimi Kaybettim”, “Vefatın Öncesinde Onunla Çok Yakın Ve Sıcak Bir İlişki Kuramadığım İçin, Benim Gibi Yapmamış Kişilere Gıpta İle Bakarım”, “Vefatının Ardından Hala Yas Tutmayı Vefat Eden Yakınıma Vicdani Bir Görev Olarak Düşünüyorum” ifadeleri ile değerlendirilmiştir.

Tablo 4. 24. Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlarına İlişkin Bulgular

Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar		Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara Sıra	Çoğu Zaman	Her Zaman	Toplam
Vefatının ardından adil dünya inancına öfke duymaya başladım	Sayı	144	49	47	35	10	285
	Yüzde	50,5	17,2	16,5	12,3	3,5	100,0
Vefatının ardından ölümü ürkütücü bir olay olarak düşünüyorum.	Sayı	137	49	63	28	8	285
	Yüzde	48,1	17,2	22,1	9,8	2,8	100,0
Vefatının ardından insanlara olan güven hissimi kaybettim.	Sayı	180	40	52	8	5	285
	Yüzde	63,2	14,0	18,2	2,8	1,8	100,0
Vefatın öncesinde onunla çok yakın ve sıcak bir ilişki kuramadığım için, benim gibi yapmamış kişilere gıpta ile bakarım.	Sayı	153	47	49	23	13	285
	Yüzde	53,7	16,5	17,2	8,1	4,6	100,0
Vefatının ardından hala yas tutmayı vefat eden yakınımın vicdani bir görev olarak düşünüyorum.	Sayı	117	56	61	36	15	285
	Yüzde	41,1	19,6	21,4	12,6	5,3	100,0

Katılımcıların kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyut sorularına verdiği cevaplara ilişkin bulgular; “Vefatının ardından adil dünya inancına öfke duymaya başladım.” ifadesi için toplam 285 kişiden 144 kişinin (%50,5) hiçbir zaman, 49 kişinin (17,2) nadiren, 47 kişinin (%16,5) ara sıra, 35 kişinin (%12,3) çoğu zaman, 10 kişinin (%3,5) her zaman vefatın ardından adil dünya inancına öfke duymaya başladığı görülmektedir. “Vefatının ardından ölümü ürkütücü bir olay olarak düşünüyorum.” ifadesi için toplam 285 kişiden 137 kişinin (%48,1) hiçbir zaman, 49 kişinin (%17,2) nadiren, 63 kişinin (%22,1) ara sıra, 28 kişinin (%9,8) çoğu zaman, 8 kişinin (%2,8) her zaman vefatının ardından ölümü ürkütücü bir olay olarak düşündüğü görülmektedir. “Vefatının ardından insanlara olan güven hissimi kaybettim.” ifadesi için toplam 285 kişiden 180 kişinin (%63,2) hiçbir zaman, 40 kişinin (%14,0) nadiren, 52 kişinin (%18,2) ara sıra, 8 kişinin (%2,8) çoğu zaman, 5 kişinin (%1,8) her zaman vefatının ardından insanlara olan güven hissini kaybettiği görülmektedir. “Vefatın öncesinde onunla çok yakın ve sıcak bir ilişki kuramadığım için, benim gibi yapmamış kişilere gıpta ile bakarım.” ifadesi için toplam 285 kişiden 153 kişinin (%53,7) hiçbir zaman, 47 kişinin (%16,5) nadiren, 49 kişinin (%17,2) ara sıra, 23 kişinin (%8,1) çoğu zaman, 13 kişinin (%4,6) her zaman vefatın öncesinde onunla çok yakın ve sıcak bir ilişki kuramadığı için, onun gibi yapmamış kişilere gıpta ile baktığı görülmektedir. “Vefatının ardından hala yas tutmayı vefat eden yakınımın vicdani bir görev olarak düşünüyorum.” ifadesi için toplam 285 kişiden 117 kişinin (%41,1) hiçbir zaman, 56 kişinin (%19,6) nadiren, 61 kişinin (%21,4) ara sıra, 36 kişinin (%12,6) çoğu zaman,

15 kişinin (%5,3) her zaman vefatının ardından hala yas tutmayı vefat eden yakınına vicdani bir görev olarak düşündüğü görülmektedir.

4.5. Normallik Analizi Bulguları

Nicel araştırmalar için elde edilen sayısal verilerin analizinin yapılabilmesinin bir şartı da verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin değerlendirilmesidir. Çünkü verilerin normal dağılım gösterip göstermemesine göre yapılan analiz sonuçları farklılık göstermektedir bu durumda analiz sonuçlarının yanlış çıkmasına sebep olmaktadır. Analizi yanlış yapılmış bir çalışmanın sonraki aşamalarının da doğru olması beklenemez ve araştırmayı değersizleştirir. Normal dağılım simetrik bir dağılımdır. Bir veri setinin normallik göstermesi durumunda ortalama, mod ve medyan değerleri birbirine eşittir. Normalliğin belirlenmesi için istatistik testleri grafikler, ortalamaların kıyaslanması gibi birçok yöntemlerde kullanılabilir. Bir veri setinin normal dağılıp dağılmadığını test etmek için birden çok istatistiksel yöntem olsa da en yaygın kullanılanları Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleridir.

“Kayıp sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ortalamalarını normal dağılıp dağılmadığını incelemek için Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 4.26’de gösterilmektedir.

Tablo 4. 25. Kolmogrov-Smirnov ve Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları

	Shapiro-Wilk		
	İstatistik	N	p
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	,771	285	,000
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	,917	285	,000
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	,927	285	,000
Genel Ortalama	,133	285	,000

p=0,05

“Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyut ortalamalarının normal dağılım sergileyip sergilemediği incelemek için Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmıştır. Yapılan Shapiro-Wilk normallik testi sonucuna göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut anlamlılık düzeyi $p=0,000<0,05$ olduğundan verilerin normal dağıldığı şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilir ve verilerin normal dağılıma uymadığı görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut

anlamlılık düzeyi $p=0,000<0,05$ olduğundan verilerin normal dağıldığı şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilir ve verilerin normal dağılıma uymadığını görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyut anlamlılık düzeyi $p=0,000<0,05$ olduğundan verilerin normal dağıldığı şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilir ve verilerin normal dağılıma uymadığını görülmektedir (Tablo 4.25.).

4.6. Demografik Değişkenlerin Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, gelir düzeyi, tek yaşayıp yaşamadığı bilgileri, “Kayıp Sonrası Yas Süreci Ölçeği” verileri ile ayrı ayrı değerlendirilmeye tabii tutulacaktır.

4.6.1. Yaş ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “Yaş” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.26’da gösterilmektedir.

Tablo 4. 26. Yaş ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Yaş	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	p
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	60-64 Yaş Arası	107	138,55	2	1,923	,382
	65-69 Yaş Arası	111	140,28			
	70 Yaş ve Üzeri	67	154,62			
	Toplam	285	433,45			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	60-64 Yaş Arası	107	146,63	2	,351	,839
	65-69 Yaş Arası	111	141,41			
	70 Yaş ve Üzeri	67	139,84			
	Toplam	285	427,88			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	60-64 Yaş Arası	107	134,23	2	2,204	,332
	65-69 Yaş Arası	111	145,90			
	70 Yaş ve Üzeri	67	152,20			
	Toplam	285	432,33			
Genel Ortalama	60-64 Yaş Arası	107	140,54	2	,557	,757
	65-69 Yaş Arası	111	141,42			
	70 Yaş ve Üzeri	67	149,54			
	Toplam	285	431,50			

$p=0,05$

Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların yaşı ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutları arasında $p=0,382>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ve

katılımcıların yaşı arasında $p=0,839>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu ve katılımcıların yaşı arasında $p=0,332>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve katılımcıların yaşı arasında $p=0,757>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

4.6.2. Cinsiyet ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “cinsiyet” ile “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki ilişki Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4.27’de gösterilmektedir.

Tablo 4. 27. Cinsiyet ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Kadın	152	152,13	23123,50	8720,500	-2,086	,037
	Erkek	133	132,57	17631,50			
	Toplam	285	284,70	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Kadın	152	155,59	23649,00	8195,000	-2,768	,006
	Erkek	133	128,62	17106,00			
	Toplam	285	284,21	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Kadın	152	137,01	20825,00	9197,000	-1,318	,187
	Erkek	133	149,85	19930,00			
	Toplam	285	286,86	40755,00			
Genel Ortalama	Kadın	152	149,38	22706,50	9137,500	-1,398	,162
	Erkek	133	135,70	18048,50			
	Toplam	285	285,08	40755,00			

$p=0,05$

Katılımcıların cinsiyetlerine göre kayıp sonrası yansıtılan kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında kadın katılımcılarda 152,13 ve erkek katılımcılarda ise 132,57 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,037<0,05$ olduğundan cinsiyet ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyuttaki kadın katılımcıların sıra ortalaması değeri 155,59 ve erkekler katılımcıların sıra ortalaması değeri 128,62 olduğu görülmektedir. $p=0,006<0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ile cinsiyet arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyut kadın katılımcılarının sıra ortalaması değerlerinin kadınlarda 137,01 ve erkeklerde 149,85 olduğu görülmektedir. $p=0,187>0,05$ olduğundan aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” kadın katılımcılarının sıra ortalaması değeri 149,38 ve erkek katılımcıların sıra ortalaması değeri 135,70 olarak görülmektedir. $p=0,162>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir (Tablo 4.27.).

4.6.3. Eğitim Durumu ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “eğitim durumu” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.28’de gösterilmektedir.

Tablo 4. 28. Eğitim Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Eğitim Durumu	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	İlkokul	15	152,30	5	1,391	,925
	Ortaokul	21	149,83			
	Lise	75	135,57			
	Yüksekokul	76	143,43			
	Lisans	93	144,52			
	Lisansüstü	5	163,10			
	Toplam	285	888,75			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	İlkokul	15	167,53	5	2,222	,818
	Ortaokul	21	134,07			
	Lise	75	137,39			
	Yüksekokul	76	141,89			
	Lisans	93	145,67			
	Lisansüstü	5	158,10			
	Toplam	285	884,65			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	İlkokul	15	138,50	5	5,909	,315
	Ortaokul	21	139,29			
	Lise	75	151,21			
	Yüksekokul	76	124,71			
	Lisans	93	152,58			
	Lisansüstü	5	148,70			
	Toplam	285	854,99			
Genel Ortalama	İlkokul	15	157,70	5	1,386	,926
	Ortaokul	21	137,62			
	Lise	75	142,41			
	Yüksekokul	76	136,30			
	Lisans	93	147,33			
	Lisansüstü	5	151,70			
	Toplam	285	873,06			

$p=0,05$

Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların eğitim durumu ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutları arasında $p=0,925>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ve eğitim durumu arasından $p=0,818>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut ve eğitim durumu arasında $p=0,315>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve eğitim durumu arasında $p=0,926>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

4.6.4. Medeni Durum ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “medeni durum” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.29’de gösterilmektedir.

Tablo 4. 29. Medeni Durum ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Medeni Durum	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Bekar	24	151,98	3	5,087	,166
	Evli	194	136,48			
	Boşanmış	30	148,95			
	Eşi Ölmüş (Dul)	37	166,53			
	Toplam	285	603,94			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Bekar	24	159,90	3	5,361	,147
	Evli	194	137,68			
	Boşanmış	30	134,23			
	Eşi Ölmüş (Dul)	37	167,07			
	Toplam	285	598,87			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Bekar	24	147,81	3	,700	,873
	Evli	194	142,46			
	Boşanmış	30	134,17			
	Eşi Ölmüş (Dul)	37	149,89			
	Toplam	285	574,33			
Genel Ortalama	Bekar	24	155,75	3	2,873	,412
	Evli	194	138,70			
	Boşanmış	30	138,85			
	Eşi Ölmüş (Dul)	37	160,64			
	Toplam	285	593,94			

$p=0,05$

Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların medeni durumu ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutları arasında $p=0,166>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ve medeni durum arasından $p=0,147>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal

tutumlar alt boyutu alt boyut ve medeni durum arasında $p=0,873>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve medeni durum arasında $p=0,412>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

4.6.5. Gelir Düzeyi ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “gelir düzeyi” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4.30’de gösterilmektedir.

Tablo 4. 30. Gelir Düzeyi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Gelir Düzeyi	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Gelirim Giderimden Az	68	155,64	2	2,582	,275
	Gelirim Giderime Eşit	141	136,90			
	Gelirim Giderimden Fazla	76	143,00			
	Toplam	285	435,54			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Gelirim Giderimden Az	68	146,59	2	,395	,821
	Gelirim Giderime Eşit	141	139,94			
	Gelirim Giderimden Fazla	76	145,47			
	Toplam	285	432,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Gelirim Giderimden Az	68	157,60	2	2,855	,240
	Gelirim Giderime Eşit	141	139,12			
	Gelirim Giderimden Fazla	76	137,14			
	Toplam	285	433,86			
Genel Ortalama	Gelirim Giderimden Az	68	154,76	2	2,054	,358
	Gelirim Giderime Eşit	141	137,32			
	Gelirim Giderimden Fazla	76	143,02			
	Toplam	285	435,10			

$p=0,05$

Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların gelir durumları ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut arasında $p=0,275>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ve gelir durumu arasından $p=0,821>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut ve gelir durumu arasında $p=0,240>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve gelir durumu arasında $p=0,358>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

4.6.6. Yalnız Yaşama Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “yalnız yaşama durumu” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.31’te gösterilmiştir.

Tablo 4. 31. Yalnız Yaşama Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Yalnız Yaşama Durumu	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Yalnız Yaşayan	48	160,50	7704,00	4848,000	-1,684	,092
	Yalnız Yaşamaya n	237	139,46	33051,00			
	Toplam	285	299,96	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Yalnız Yaşayan	48	161,07	7731,50	4820,500	-1,674	,094
	Yalnız Yaşamaya n	237	139,34	33023,50			
	Toplam	285	300,41	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Yalnız Yaşayan	48	154,52	7417,00	5135,000	-1,067	,286
	Yalnız Yaşamaya n	237	140,67	33338,00			
	Toplam	285	295,19	40755,00			
Genel Ortalama	Yalnız Yaşayan	48	160,17	7688,00	4864,000	-1,583	,113
	Yalnız Yaşamaya n	237	139,52	33067,00			
	Toplam	285	299,69	40755,00			

p=0,05

Katılımcıların yalnız yaşama durumuna göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında yalnız yaşayan katılımcılarda 160,50 ve yalnız yaşamayan katılımcılarda 139,34 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,092>0,05$ olduğundan yalnız yaşama durumu ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyut arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutta yalnız yaşayanların katılımcıların sıra ortalaması değeri 161,07 ve yalnız yaşamayanların sıra ortalaması değeri 139,34 olduğu görülmektedir. $p=0,094>0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile yalnız yaşama durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir

fark görülmemektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut yalnız yaşayan katılımcılarının sıra ortalaması değeri yalnız yaşayanlarda 154,52 ve yalnız yaşamayanların sıra ortalaması değeri 140,67 olduğu görülmektedir. $p=0,286>0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ve yalnız yaşama durumu arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir. “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” yalnız yaşayanların sıra ortalaması değeri 160,17 ve yalnız yaşamayanların sıra ortalaması değeri 139,52 olarak görülmektedir. $p=0,113>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir(Tablo 4.31.).

4.7. Vefatla İlgili Tanımlayıcı Özellikler ile Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Bu bölümde bireylerin yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamadığı, kaybettiği yakınının kaybının beklenip beklenmediği, vefatının üzerinden ne kadar süre geçtiği, vefatının sebebi, vefat edenin yakınlık derecesi, vefat olayının ardından hayat görüşündeki değişim, vefatın ardından profesyonel yardım alımı ve tıbbi ilaç kullanımı bilgileri, “Kayıp Sonrası Yas Süreci Ölçeği” verileri ile ayrı ayrı değerlendirilmeye tabii tutulacaktır.

4.7.1. Yakın Zamanda Bir Yakınının Vefat Etme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “yakın zamanda bir yakınının vefat etme durumu” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.32’te gösterilmiştir.

Tablo 4. 32. Yakın Zamanda Bir Yakınının Vefat Etme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Yakın Zamanda Bir Yakınının Vefat Etme Durumu	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	P
Kayıp Sonrası	Evet	232	145,66	33794,00	5530,000	-1,191	,233
Yansıtılan	Hayır	53	131,34	6961,00			
Sosyal Tutumlar	Toplam	285	277,00	40755,00	4492,000	-3,073	,002
Kayıp Sonrası	Evet	232	150,14	34832,00			
Yansıtılan	Hayır	53	111,75	5923,00	4917,500	-2,283	,022
Fiziksel	Toplam	285	261,89	40755,00			
Tutumlar	Evet	232	148,30	34406,50	4731,500	-2,617	,009
Kayıp Sonrası	Hayır	53	119,78	6348,50			
Davranışsal	Toplam	285	268,09	40755,00	4731,500	-2,617	,009
Tutumlar	Evet	232	149,11	34592,50			
Genel Ortalama	Hayır	53	116,27	6162,50	4731,500	-2,617	,009
	Toplam	285	265,38	40755,00			

p=0,05

Katılımcıların yakın zamanda bir yakınının vefat etme durumu göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında yakın zamanda bir yakını vefat edenlerin sıra ortalaması değeri 145,66 ve yakın zamanda bir yakını vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 131,34 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,233>0,05$ olduğundan yakın zamanda bir yakını vefat etme durumu ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyuttaki yakın zamanda bir yakınının vefat edenlerin sıra ortalaması değeri 150,14 ve yakın zamanda bir yakınının vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 111,75 olduğu görülmektedir. $p=0,002<0,05$ olduğundan Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile yakın zamanda bir yakınının vefat etme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyutta yakın zamanda bir yakını vefat edenlerin sıra ortalaması değeri 148,30 ve yakın zamanda bir yakını vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 119,78 olduğu görülmektedir. $p=0,022<0,05$ olduğundan Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve yakın zamanda bir yakınının vefat etme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” yakın zamanda bir yakınının vefat edenlerin sıra ortalaması değeri 149,11 ve yakın zamanda bir yakınının vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 116,27 olarak

görülmektedir. $p=0,009<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir (Tablo 4.32.).

4.7.2. Vefatın Olayının Beklenme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “vefatın olayının beklenme durumu” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir ve analiz sonuçları Tablo 4.33’te gösterilmiştir.

Tablo 4. 33. Vefatın Olayının Beklenme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Vefatın Beklenmedik Oluşu	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Beklenen Bir Olaydı	172	151,67	26086,50	8227,500	-2,286	,022
	Beklenmeden, Ani Gelişen Bir Olaydı	113	129,81	14668,50			
	Toplam	285	281,48	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Beklenen Bir Olaydı	172	155,06	26670,00	7644,000	-	,002
	Beklenmeden, Ani Gelişen Bir Olaydı	113	124,65	14085,00			
	Toplam	285	279,70	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Beklenen Bir Olaydı	172	159,07	27359,50	6954,500	-4,079	,000
	Beklenmeden, Ani Gelişen Bir Olaydı	113	118,54	13395,50			
	Toplam	285	277,61	40755,00			
Genel Ortalama	Beklenen Bir Olaydı	172	157,86	27151,50	7162,500	-3,755	,000
	Beklenmeden, Ani Gelişen Bir Olaydı	113	120,38	13603,50			
	Toplam	285	278,24	40755,00			

$p=0,05$

Katılımcıların vefat olayının beklenme durumuna göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında vefat olayı beklenen bir olaydı sıra ortalaması değeri 151,6 ve vefat olayı beklenmeyen bir olaydı sıra ortalaması değeri 129,81 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,022<0,05$ olduğundan vefat olayının beklenme durumu ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyuttaki vefat olayı beklenen bir olaydı sıra ortalaması değeri 155,06 ve vefat olayı

beklenmeyen bir olaydı sıra ortalaması değeri 124,65 olduğu görülmektedir. $p=0,002<0,05$ olduğundan Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile vefat olayının beklenme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyutta vefat olayı beklenen bir olaydı sıra ortalaması değeri 159,07 ve vefat olayı beklenmeyen bir olaydı sıra ortalaması değeri 118,54 olduğu görülmektedir. $p=0,000<0,05$ olduğundan Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve vefat olayının beklenme durumu arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” vefat olayı beklenen bir olaydı sıra ortalaması değeri 157,86 ve vefat olayı beklenmeyen bir olaydı sıra ortalaması değeri 120,38 olarak görülmektedir. $p=0,000<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir (Tablo 4.33.).

4.7.3. Kaybın Ardından Geçen Süre ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “kaybın ardından geçen süre” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4.34.’de gösterilmektedir.

Tablo 4. 34. Kaybın Ardından Geçen Süre ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Geçen Süre	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	0-3 Ay	88	138,13	3	1,179	,758
	3-6 Ay	41	141,80			
	6-12 Ay	45	138,38			
	1 Yıl ve Fazlası	111	149,18			
	Toplam	285	567,49			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	0-3 Ay	88	132,63	3	16,714	,001
	3-6 Ay	41	111,70			
	6-12 Ay	45	134,60			
	1 Yıl ve Fazlası	111	166,19			
	Toplam	285	545,11			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	0-3 Ay	88	132,65	3	2,051	,562
	3-6 Ay	41	148,82			
	6-12 Ay	45	148,59			
	1 Yıl ve Fazlası	111	146,79			
	Toplam	285	576,85			
Genel Ortalama	0-3 Ay	88	132,60	3	4,581	,205
	3-6 Ay	41	134,62			
	6-12 Ay	45	139,43			
	1 Yıl ve Fazlası	111	155,78			
	Toplam	285	562,44			

$p=0,05$

Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların kaybın ardından geçen süre ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında $p=0,758>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve kaybın ardından geçen süre arasında $p=0,001<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut ve kaybın ardından geçen süre arasında $p=0,562>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve kaybın ardından geçen süre arasında $p=0,205>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Anlamlı farkın hangi süreler arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

4.7.4. Kaybın Ardından Geçen Süre ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Bonferroni Düzeltilmeli Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “kaybın ardından geçen süre” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.36.’da gösterilmektedir.

Tablo 4. 35. Kaybın Ardından Geçen Süre ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Bonferroni Düzeltilmeli Mann Whitney U Testi

	Geçen Süre	N	Sıra Ort.	Anlamlı Farkın Olduğu Gruplar
Kayıp Sonrası	0-3 Ay	88	132,63	0-3 ay ile 1 yıl ve fazlası arası $p=0,003$ 3-6 ay ile 1 yıl ve fazlası arası $p=0,000$
Yansıtılan	3-6 Ay	41	111,70	
Fiziksel Tutumlar	6-12 Ay	45	134,60	1 Yıl ve Fazlası
	1 Yıl ve Fazlası	111	166,19	
	Toplam	285	545,11	

$p=0,0083$

“Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasında gözlemlenen anlamlı farkın hangi geçen süre grubu arasında olduğunu belirlemesi için Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırma yapılacak grup sayısı $n.(n-1)/2$ (n : grup sayısı) bağıntısı ile hesaplanmış olup sonuç altı olarak bulunmuştur. Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırma testi ile karşılaştırılacak grup sayısı altı (1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 2-4, 3-4) tane olduğundan 0,05 anlamlılık değeri altıya bölünmüştür. Buna göre Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile geçen süre arasında ikili karşılaştırma yaparken anlamlılık düzeyi 0,0083 olarak tespit edilmiş olup karşılaştırmalar 0,0083 anlamlılık düzeyine göre yapılmıştır. Yeni anlamlılık düzeyine

göre sonuçlar değerlendirildiğinde Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile 0-3 ay ile 1 yıl ve fazlası olarak adlandırılan gruplar arasında $p=0,003<0,0083$ olduğundan anlamlı fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile 3-6 ay ile 1 yıl ve fazlası olarak adlandırılan gruplar arasında $p=0,000<0,0083$ olduğundan anlamlı fark görülmektedir.

4.7.5. Vefat Eden Yakının Vefat Sebebi ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Tablo 4. 36. Vefat Eden Yakının Vefat Sebebi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Vefat Sebebi	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	P
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Kanser	47	132,38	7	8,898	,260
	Covid-19	66	146,70			
	Trafik Kazası	11	184,41			
	İntihar	3	155,67			
	Kalp Krizi	44	153,03			
	Demans	16	105,06			
	Doğal Afet	2	107,75			
	Diğer	96	142,97			
	Toplam	285	1127,98			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Kanser	47	156,19	7	9,647	,209
	Covid-19	66	123,45			
	Trafik Kazası	11	153,68			
	İntihar	3	195,17			
	Kalp Krizi	44	156,23			
	Demans	16	119,41			
	Doğal Afet	2	94,75			
	Diğer	96	146,00			
	Toplam	285	1144,88			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Kanser	47	145,61	7	4,803	,684
	Covid-19	66	144,20			
	Trafik Kazası	11	159,05			
	İntihar	3	202,83			
	Kalp Krizi	44	150,95			
	Demans	16	125,09			
	Doğal Afet	2	80,25			
	Diğer	96	137,84			
	Toplam	285	1145,82			
Genel Ortalama	Kanser	47	147,52	7	6,462	,487
	Covid-19	66	139,13			
	Trafik Kazası	11	168,86			
	İntihar	3	191,50			
	Kalp Krizi	44	152,09			
	Demans	16	113,16			
	Doğal Afet	2	74,75			
	Diğer	96	141,20			
	Toplam	285	1128,21			

$p=0,05$

“Vefat eden yakının vefat sebebi” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki ilişki Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.36.’de gösterilmektedir.

Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre vefat eden yakının vefat sebebi ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında $p=0,260>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve vefat eden yakının vefat sebebi arasından $p=0,209>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut ve vefat eden yakının vefat sebebi arasında $p=0,684>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve vefat eden yakının vefat sebebi arasında $p=0,487>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

4.7.6. Vefat Eden Kişinin Yakınlık Derecesi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “vefat eden kişinin yakınlık derecesi” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.38.’de gösterilmiştir.

Tablo 4. 37. Vefat Eden Kişinin Yakınlık Derecesi ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Yakınlık Derecesi	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	p
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	1.Derece	96	153,58	14744,00	8056,000	-1,612	,107
	Diğer	189	137,62	26011,00			
	Toplam	285	291,21	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	1.Derece	96	172,45	16555,50	6244,500	-4,319	,000
	Diğer	189	128,04	24199,50			
	Toplam	285	300,49	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	1.Derece	96	150,19	14418,00	8382,000	-1,054	,292
	Diğer	189	139,35	26337,00			
	Toplam	285	289,54	40755,00			
Genel Ortalama	1.Derece	96	161,95	15547,50	7252,500	-2,767	,006
	Diğer	189	133,37	25207,50			
	Toplam	285	295,33	40755,00			

$p=0,05$

Katılımcıların vefat eden kişinin yakınlık derecesi göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında birinci derece yakını vefat edenlerin 153,58 ve birinci derece yakını vefat

etmeyenlerin 137,62 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,107>0,05$ olduğundan vefat eden kişinin yakınlık derecesi ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyuttaki birinci derece yakını vefat edenlerin katılımcıların sıra ortalaması değeri 172,45 ve birinci derece yakını vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 128,04 olduğu görülmektedir. $p=0,000<0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile vefat eden kişinin yakınlık derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut birinci derece yakını vefat edenlerin sıra ortalaması değeri 150,19 ve birinci derece yakını vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 139,37 olduğu görülmektedir. $p=0,292>0,05$ olduğundan aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” birinci derece yakını vefat edenlerin sıra ortalaması değeri 161,95 ve birinci derece yakını vefat etmeyenlerin sıra ortalaması değeri 133,37 olarak görülmektedir. $p=0,006<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir (Tablo 4.37.).

4.7.7. Vefatın Ardından Hayat Görüşü Değişme Durumu ve “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Kruskal Wallis Testi Bulguları

Tablo 4. 38. Vefatın Ardından Hayat Görüşünün Değişme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Kruskal Wallis Testi

	Vefatın Ardından Hayat Görüşünün Değişme Durumu	N	Sıra Ort.	Sd	X ²	p
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Olumlu Yönde Değişti	13	137,46	2	30,470	,000
	Değişmedi	197	126,97			
	Olumsuz Yönde Değişti	75	186,05			
	Toplam	285	450,49			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Olumlu Yönde Değişti	13	140,19	2	44,708	,000
	Değişmedi	197	122,61			
	Olumsuz Yönde Değişti	75	197,03			
	Toplam	285	459,84			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Olumlu Yönde Değişti	13	159,88	2	45,282	,000
	Değişmedi	197	121,67			
	Olumsuz Yönde Değişti	75	196,10			
	Toplam	285	477,65			
Genel Ortalama	Olumlu Yönde Değişti	13	149,62	2	52,914	,000
	Değişmedi	197	120,28			
	Olumsuz Yönde Değişti	75	201,54			
	Toplam	285	471,43			

$p=0,05$

“Vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.38.’da gösterilmektedir. Kruskal Wallis varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu ve kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında $p=0,000>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu arasından $p=0,000>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut ve vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu arasında $p=0,000>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ve medeni durum arasında $p=0,000>0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Analiz sonucuna göre aralarında anlamlı fark bulunanların hangi süreler arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

4.7.8. Vefatın Ardından Hayat Görüşü Değişme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “vefatın ardından hayat görüşü değişme durumu” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Bonferroni düzeltmeli Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4.39.’da gösterilmektedir.

Tablo 4. 39. Vefatın Ardından Hayatın Anlamının Değişme Durumu ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi

	Vefatın Ardından Hayat Görüşünün Değişme Durumu	N	Sıra Ort.	Anlamlı Farklılığın Olduğu Gruplar
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Olumlu Yönde Değişti	13	137,46	Değişmedi ile olumsuz yönde değişti arası p=0,000
	Değişmedi	197	126,97	
	Olumsuz Yönde Değişti	75	186,05	
	Toplam	285	450,49	
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Olumlu Yönde Değişti	13	140,19	Değişmedi ile olumsuz yönde değişti arası p=0,000
	Değişmedi	197	122,61	
	Olumsuz Yönde Değişti	75	197,03	
	Toplam	285	459,84	
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Olumlu Yönde Değişti	13	159,88	Değişmedi ile olumsuz yönde değişti arası p=0,000
	Değişmedi	197	121,67	
	Olumsuz Yönde Değişti	75	196,10	
	Toplam	285	477,65	
Genel Ortalama	Olumlu Yönde Değişti	13	149,62	Değişmedi ile olumsuz yönde değişti arası p=0,000
	Değişmedi	197	120,28	
	Olumsuz Yönde Değişti	75	201,54	
	Toplam	285	471,43	

p=0,016

Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasında gözlemlenen anlamlı farkın hangi geçen süre grubu arasında olduğunu belirlemesi için Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırma yapılacak grup sayısı $n.(n-1)/2$ (n: grup sayısı) bağıntısı ile hesaplanmış olup sonuç 3 olarak bulunmuştur. Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırma testi ile karşılaştırılacak grup sayısı 3 (1-2, 1-3, 2-3) tane olduğundan 0,05 anlamlılık değeri 3’ya bölünmüştür. Buna göre Kayıp Sonrası Yas Süreçleri Ölçeği alt boyutları ve vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu arasında ikili karşılaştırma yaparken anlamlılık düzeyi 0,016 olarak tespit edilmiş olup karşılaştırmalar 0,016 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmiştir. Yeni anlamlılık düzeyine göre sonuçlar değerlendirildiğinde kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyut ve vefatın ardından hayat görüşünde değişmedi ve olumsuz yönde değişti arasında $p=0,000<0,016$ olduğundan anlamlı fark olduğu görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve vefatın ardından hayat görüşünde değişmedi ve olumsuz yönde değişti arasında $p=0,000<0,016$ olduğundan anlamlı fark olduğu görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut ve vefatın ardından hayat görüşünde değişmedi ve olumsuz yönde değişti

arasında $p=0,000<0,016$ olduğundan anlamlı fark olduğu görülmektedir. Genel ortalama ile vefatın ardından hayat görüşünde değişmedi ve olumsuz yönde değişti arasında $p=0,000<0,016$ olduğundan anlamlı fark olduğu görülmektedir.

4.7.9. Vefatın Ardından Profesyonel Yardım Alımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “vefatın ardından profesyonel yardım alımı” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.40.’de gösterilmiştir.

Tablo 4. 40. Vefatın Ardından Profesyonel Yardım Alımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Profesyonel Yardım Alımı	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	p
Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Evet	11	224,50	2469,50	610,500	-3,491	,000
	Hayır	274	139,73	38285,50			
	Toplam	285	364,23	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Evet	11	245,14	2696,50	383,500	-4,211	,000
	Hayır	274	138,90	38058,50			
	Toplam	285	384,04	40755,00			
Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Evet	11	204,14	2245,50	834,500	-2,521	,012
	Hayır	274	140,55	38509,50			
	Toplam	285	344,68	40755,00			
Genel Ortalama	Evet	11	238,82	2627,00	453,000	-3,933	,000
	Hayır	274	139,15	38128,00			
	Toplam	285	377,97	40755,00			

$p=0,05$

Katılımcıların vefatın ardından profesyonel yardım alımına göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında vefatın ardından profesyonel yardım alanların 224,50 ve vefatın ardından profesyonel yardım almayanların 139,73 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,000<0,05$ olduğundan vefatın ardından profesyonel yardım alımı ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyuttaki vefatın ardından profesyonel yardım alanların sıra ortalaması değeri 245,14 ve vefatın ardından profesyonel yardım almayanların sıra ortalaması değeri 138,90 olduğu görülmektedir. $p=0,000<0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile vefatın ardından profesyonel yardım alımı arasında istatistiksel olarak anlamlı fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut vefatın ardından profesyonel yardım alanların

sıra ortalaması değeri 204,14 ve vefatın ardından profesyonel yardım almayanların sıra ortalaması değeri 140,55 olduğu görülmektedir. $p=0,012<0,05$ olduğundan alt boyut ve yalnız yaşama durumu arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” vefatın ardından profesyonel yardım alanların sıra ortalaması değeri 238,82 ve vefatın ardından profesyonel yardım almayanların sıra ortalaması değeri 139,15 olarak görülmektedir. $p=0,000<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir (Tablo 4.40.).

4.7.10. Vefatın Ardından Tıbbi İlaç Kullanımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarının Mann Whitney U Testi Bulguları

Demografik verilerden birisi olan “vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımı” ve “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” alt boyutları arasındaki fark Mann Whitney U testi ile analiz edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 4.41.’de gösterilmiştir.

Tablo 4. 41. Vefatın Ardından Tıbbi İlaç Kullanımı ve Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” Alt Boyutlarına İlişkin Mann Whitney U Testi

	Tıbbi İlaç Kullanımı	N	Sıra Ort.	Sıra Toplam	U	Z	p
Kayıp Sonrası	Evet	17	219,59	3733,00	976,000	-4,124	,000
Yansıtılan Sosyal Tutumlar	Hayır	268	138,14	37022,00			
	Toplam	285	357,73	40755,00			
Kayıp Sonrası	Evet	17	246,35	4188,00	521,000	-5,356	,000
Yansıtılan Fiziksel Tutumlar	Hayır	268	136,44	36567,00			
	Toplam	285	382,80	40755,00			
Kayıp Sonrası	Evet	17	193,09	3282,50	1426,500	-2,596	,009
Yansıtılan Davranışsal Tutumlar	Hayır	268	139,82	37472,50			
	Toplam	285	332,91	40755,00			
Genel Ortalama	Evet	17	234,21	3981,50	727,500	-4,706	,000
	Hayır	268	137,21	36773,50			
	Toplam	285	371,42	40755,00			

$p=0,05$

Katılımcıların vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımına göre kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu sorularından elde edilen verilerin sıra ortalaması değerlerine bakıldığında vefatın ardından tıbbi ilaç kullananların 219,59 ve vefatın ardından tıbbi ilaç kullanmayanların 138,14 olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre $p=0,000<0,05$ olduğundan vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımı ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyuttaki vefatın ardından tıbbi ilaç kullananların sıra ortalaması değeri 246,35 ve vefatın ardından tıbbi ilaç kullanmayanların sıra ortalaması değeri 136,44 olduğu görülmektedir.

$p=0,000<0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ile vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu alt boyut vefatın ardından tıbbi ilaç kullananların sıra ortalaması değeri 193,09 ve vefatın ardından tıbbi ilaç kullanmayanların sıra ortalaması değeri 139,82 olduğu görülmektedir. $p=0,009<0,05$ olduğundan kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyut ve vefatın ardından tıbbi ilaç kullanımı arasından istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir. Kayıp Sonrası “Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” vefatın ardından tıbbi ilaç kullananların sıra ortalaması değeri 234,21 vefatın ardından tıbbi ilaç kullanmayanların sıra ortalaması değeri 137,21 olarak görülmektedir. $p=0,000<0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir(Tablo 4.41.).

5. TARTIŞMA

İnsan hayatı boyunca iş, eş, arkadaş dahil olmak üzere birçok örnekle genişletilebilen kayıp çeşidi ile yüz yüze kalabilir (James ve Friedman,2014). Ölüm ile sonuçlanan kaybın ardından yaşanan yas, bireysel olmasının yanında toplumlar ve dinlerin bir takım kural ve normu ile şekillenmiş genel bir kavramdır (Jacobs,1999; Malkinson,2009). Bu araştırmada söz konusu olan kayıp kavramı, bir kişinin kaybedilmesi; matem/keder, birinin kaybı ardından yaşanan üzüntü süreci; yas ise kayıp sebebi ile ortaya çıkan davranışlardır (Bildik, 2013). Ölüm gerçeği, yaşamın her döneminde kabul edilen, inkâr etmesi zor bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu kavram gençlik yıllarında farklı, yaşlılık yıllarında ayrı bir anlamda dile getirilir. Bu doğrultuda Thorson ve Powell (1994) de çalışmalarında gençlerin ölüm kavramını; beden yok oluşu, acı, çaresizlik ve yalnızlığı vurgulayarak; yaşlıların ise kontrol kaybı ve ölümden sonraki hayattan korkularını vurgulayarak açıkladıklarının altını çizmişlerdir (Thorson ve Powell,1994).

İnsan, uzun yaşadıkça; eş, çocuk, arkadaş. vb. yakın ilişki kurduğu kişilerin kaybını yaşaması daha muhtemel hale gelmiştir (Water ve McCoyd,2009). Bu sebeple daha çok vefat olayına tanıklık eden ya da deneyimlediği düşünülen yaşlı bireylerin bu araştırmada katılımcı olarak yer alması önemlilik arz eder. Bu araştırmanın temel amacı, 60+ Tazelenme üniversitesi öğrencilerinin ölümle sonuçlanmış bir kaybın ardından yaşadıkları yas süreçleri üzerinde sosyo-demografik yapının etkisini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bireyde büyük sorunlar oluşturabilen yas deneyimleri de demografik değişkenlerin etkilediği önemli bir alandır (Prigerson ve ark.,2002; Kersting ve ark.,2011). Araştırma için seçilen 60+ Tazelenme üniversitesi öğrencileri, hayat boyu eğitimi benimseyen farkındalık ve bilinç düzeyi oldukça yüksek bir gruptur. Bu özel grubun kayıp sonrasında yaşadıkları yas süreci; cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, yalnız yaşayıp yaşamama vb. sosyo-demografik değişkenler temelinde yas sürecindeki fiziksel, davranışsal ve sosyal tepkileri değerlendirilmiştir. Bu bölümde, araştırma için toplanan veri bulguları, literatür incelemesi ışığında tartışılacaktır.

Araştırma için araştırmacı tarafınca hazırlanan “Kayıp Sonrası Yas Süreci Değerlendirme Ölçeği” ile veriler toplanmış olup, söz konusu ölçeğe ilişkin alt

boyutlar; Kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar, kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar alt boyutu ve kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar alt boyutu olarak 3 grupta ele alınmıştır. Araştırmaya katılan 285 kişiden; %53,3 oranla kadın, %38,9 yüzdelik dilimi ile 65-69 yaş aralığında, eğitim durumlarına bakıldığında ise katılımcıların %32,6'sının lisans mezunu olduğu, %68,1 yüzde dilimi ile medeni durumunun evli olduğu, gelir düzeylerine bakıldığında ise %49,5'inin geliri giderine eşit olduğu, bireylerin tek yaşayıp yaşamadığına bakıldığında %83,2'sinin yalnız yaşamamakta, yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayanların oranının %81,4 olduğu, içinde bulunduğumuz pandemiden kaynaklı en sık karşılaşılan vefat sebebi ise %23,2 oran ile Covid-19 kaynaklı olup, vefatın üzerinden geçen sürenin %38,9'sında 1 yıldan daha fazla olduğu, %66,3'ünün vefat eden kişi ile yakınlık derecesinin birinci derece yakını olmadığını belirten katılımcılar araştırmada büyük çoğunluğu sağlamıştır.

Tartışma öncesinde yer alan analiz sonuçlarında da gösterildiği gibi, yaş değişkeni ile kayıp sonrası yansıtılan tutumların genelinde anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bunun nedeni katılımcı grubunun “60 yaş üstü/yaşlı” olarak nitelendirilen bireylerden oluşması olarak düşünülmektedir. Prigerson ve arkadaşlarının psikiyatri kliniğine başvuran farklı yaş gruplarına dahil hastalarla yaptıkları çalışmalarında da yaş ile yas arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır (Prigerson ve ark.,2002). Yaş ilerledikçe ölüme karşı oluşan anlam dünyası giderek daha az ürkütücü olarak kabul eden çalışmaların (Kastenbaum,1992) tersine gençler ile yaşlıların katılımı ile yapılan bir araştırmalarda (Vachon ve ark.,1982; Szanto ve ark.,2001) yaşlıların gençlere kıyasla komplike yas için potansiyel grup olduğu bulunmuştur. Kersting ve arkadaşları da 60 yaş ve üzeri katılımcının büyük çoğunluğunu oluşturduğu ve karmaşık yasin yaygınlığını araştırdıkları çalışmalarında, gençlere kıyasla karmaşık yas bulgusuna sahip olduğu saptanmıştır (Kersting ve ark.,2011). Newson ve arkadaşları toplumdaki yas, depresyon ve anksiyete yaygınlığını inceledikleri araştırmalarında yas ve yaş arasında anlamlı bir fark olduğunu, yaşlı yetişkinlerin, karmaşık yasa karşı daha fazla savunmasız olduğu bulgusu göz önüne alınırsa, 85 yaş ve üzeri yetişkinlerin karmaşık yasa karşı savunmasız kaldığı görülmüştür (Newson ve ark.,2011).

Cinsiyet değişkeni ile kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Cinsiyet değişkeni ile yas sürecinde sergilenen

tutumların kadınların daha kırılgan olması göz önüne alınarak anlamlı bir fark bulunacağı araştırmacı tarafından öngörülmüyordu. Fakat cinsiyet değişkeni ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar ve kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar arasında anlamlı bir fark gözlenmiş ve bu öngörüğü karşılayan alt boyutlar sadece kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar ve yansıtılan fiziksel tutumlar açısından anlamlı bulunmuştur. Mevcut araştırmaya katılan erkek katılımcıların kadın katılımcılara kıyasla kayıp karşısında fiziksel açıdan daha az etkilendiği saptanan bulgular arasındadır. 350 dul katılımcı ile gerçekleştirilen, yaş ortalamasının 60 yaş üstü olan bir çalışmada erkek ve kadın katılımcıların arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (Zisook ve Shuchter,1991). Benzer şekilde Lund ve arkadaşları da eşlerini kaybeden yaşlılarla yaptıkları bir çalışmada, cinsiyet farkının kaybı etkileyen anlamlı bir fark sonucuna rastlanmamıştır (Lund ve ark.,1986). Kristensen ve arkadaşları yaşları, 19 ile 80 arasında olan 130 katılımcı ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında cinsiyetin kayıp yaşantısına olan ilişkisini anlamlı bulmuşlardır (Kristensen ve ark.,2010). Benzer şekilde Prigerson ve arkadaşlarının psikiyatri kliniğine başvurmuş farklı yaş gruplarındaki hastalarla yaptıkları çalışmalarında da cinsiyet ile yas arasında anlamlı bir farka rastlanmıştır (Prigerson ve ark.,2002). 60 yaş üstü kadın ve erkek katılımcılar ile yapılan bir çalışmada cinsiyet değişkeni karmaşık yas üzerinde etkili bir faktör olmuş ve kadınlarda daha yüksek seviyede olduğu saptanmıştır (Morowatisharifabad ve ark.,2020). Onsur ve arkadaşları, medeni durumu dul olan ve yaş ortalamasının 68.8 olduğu 218 kişilik örneklemle gerçekleştirdikleri çalışmalarında kadınların erkeklere kıyasla yas sürecini daha sorunlu ve ağır geçirdiği bulmuşlardır (Onrust ve ark.,2007). Burke ve Neimeyer cinayet kaynaklı yas tutan 46 Afrikalı Amerikan yetişkin ile yaptıkları çalışmalarında, kadınların karmaşık yas sürecine daha eğilimli olduğu gösterilmiştir (Burke ve Neimeyer,2013). Yaşlı bireylerde eş kaybı ile ilgili yapılan bir araştırmada erkeklerin eş kaybından kadınlara göre daha fazla etkilendiğini ortaya koymuştur ve bunun nedenin erkeklerin temel ihtiyaçları karşılarken eşlerine zamanla daha fazla alıştığını ve söz konusu durumun değişmesi ile adaptasyonlarının daha zorlayıcı olduğunu savunurlar (Stroebe ve Stroebe, 1983). Erkeklerde artmış depresif semptomatoloji seviyesini keşfeden bir çalışmada ise erkek yaşlı katılımcıların kadınlara göre kayba karşı zorlandıklarını göstermiştir (Siegel ve Kuykendall,1990).

Mevcut araştırmada eğitim değişkeni açısından kayıp ve ardından yaşanan yasa ilişkin bulgular sonucunda da yaş değişkeninde olduğu gibi anlamlı bir fark saptanmamıştır.

Araştırmaya katılan katılımcılar genel itibari ile eğitim durumu yüksek ve hala eğitimlerine devam etme noktasında gönüllü olan bireylerdir. Bu nedenle eğitim durumunun yas reaksiyonlarına olan etkisi katılımcılar arasında bir fark oluşturmayaacağı öngörülmüştür. Her ne kadar eğitimin ölümle sonuçlanan kayıp karşısında bir rolünün olup olmadığını içeren araştırmaların sayısına literatürde az rastlansa da Onsur ve arkadaşları, yaş ortalamasının 68.8 olduğu 218 dul katılımcının katıldığı çalışmalarında, yas ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farka rastlar ve yetersiz eğitilmiş dulların daha fazla etkilendiğini ifade etmişlerdir (Onsur ve ark.,2007). Benzer biçimde Carey de 1980’de yaptığı bir çalışmada yaş ortalamasının 56 olduğu bir katılımcı grubu ile gerçekleştirdiği çalışmalarında eğitim düzeyi ile yas reaksiyonlarına ilişkin bulguları anlamlı çıkmış ve üniversite okumuş dul bireylerin daha düşük eğitim seviyesine sahip dul kişilere göre daha uyumlu ve adaptasyonun yüksek olduğu tespit edilmiştir (Carey,1980). Bu sonuca göre Carey, eğitimin kişiye daha fazla ilgi alanı, istihdam fırsatları ve finansal güvenlik sağladığı için bu avantajların, eğitim ile yasa karşı geliştirilen uyum yeteneği arasındaki pozitif ilişkiyi açıkladığına inanır ve bu anlamda eşi öldüğünde çalışmayan ve bakmakla yükümlü olduğu bağımlı çocukları olan kadınlar için bu durumun önemini arttırdığını vurgular (Carey,1980). Goldsmith ve arkadaşları uzamış yas bozuklukları oranını konu edinen Afrikalı Amerikan katılımcılarla yaptıkları çalışmada düşük eğitim düzeyinin bir risk faktörü olduğunu bulmuşlardır (Goldsmith ve ark.,2014). Yaşlı yetişkinlerde karmaşık yasin yaygınlığı ve özelliklerini araştıran Newson ve arkadaşları 2011’de yaptıkları araştırmalarında eğitim ile yas arasında anlamlı bir fark bulup yüksek eğitim seviyesinin pozitif etkisini ortaya koymuşlardır (Newson ve ark.,2011).

Katılımcıların medeni durumu açısından değerlendirildiğinde kayıp sonrası yansıtılan tutumlar arasında anlamlı bir farkın olmadığı saptanmıştır. Bu farkın oluşmamasında etkili olan faktörün, evliliği süren bireylerin büyük çoğunluğu oluşturuyor olması olarak düşünülmektedir. Yaşlılarla yapılan benzer bir araştırmada da medeni durum ile yas ve depresyon arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna varılmıştır ve dulluğun hem kadın hem de erkek katılımcılar için yas üzerinde bağımlı bir yordayıcı olmadığı ortaya konmuştur (Siegel ve Kuykendall,1990). Morowatisharifabad ve arkadaşları ise evli ve bekar olarak katılan yaşlı bireylerle komplike yas üzerine yaptıkları çalışmalarında, medeni durum ile yasin arasında anlamlı bir fark bulmuş ve

evli olan katılımcıların karmaşık yas puanı daha düşük sonuç göstermiştir (Morowatisharifabad ve ark,2020).

Mevcut çalışmada kayıp sonrası yansıtılan tutumlar ve gelir durumu arasında anlamlı bir fark yoktur. Katılımcıların yarısından fazlasının gelir sıkıntısı yaşamaması bu farkın oluşmamasında etkili olarak öngörülmektedir. Bunun aksine gelir durumunun, kayıp sonrası gelişen depresif ruh hali üzerinde bağımlı bir değişken olabildiği araştırmalarda mevcuttur (Siegel ve Kuykendall,1990). Literatürde, gelir seviyesinin yükselmesi ile beraber karmaşık yas riskinin azaldığı ve bundan dolayı gelir ve yas arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur (Kersting ve ark.,2011). Başka bir çalışmada da kayıptan sonraki 7 aya ait anksiyete durumu üzerinde gelir durumu açısından bir etki saptanmış ve düşük gelir seviyesinin kayba karşı oluşan kaygı varlığıyla ilişkili olduğu bulunmuştur (Zisook ve Shuchter,1991).

Aiken'e göre birey, sevdiği birinin ilgisi ve desteği ile stres düzeyini azaltmaktadır (Aiken,2002). Katılımcıların tek başına yaşama durumu ile kayıp sonrası yansıtılan tutumlar arasında anlamlı bir farkın olmadığı mevcut çalışma bulgularında gözlenmiştir. Herhangi bir farkın oluşmamasında etkili olan nedenin katılımcıların çok büyük bir oranının yalnız yaşamaması olduğu tahmin edilmektedir. Stroebe ve arkadaşlarının 2005'de yaptıkları bir çalışmasına göre, sosyal desteği yeterli ve yetersiz olan katılımcıların vefatı kabullenme ve uyumuna bir etkide bulunmadığı sonucuna varılmıştır (Stroebe ve ark.,2005).

Mevcut çalışmada yası etkileyen önceki bir kayıp yaşantısının varlığı ile kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Yakın zamanda bir yakının vefat etmesi ile yas sürecinde sergilenen tutumların arasında anlamlı bir fark bulunacağı araştırmacı tarafından öngörülmüyordu. Yakın zamanda sevilen kişinin kaybıyla girilen yas süreci esnasında tekrar bir kaybın yaşanması ile yaslı bireyin daha fazla etkileneceği düşünülmüştür. Fakat yakın zamanda sevilen kişinin kaybıyla kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar ve kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar arasında anlamlı bir fark gözlenmiş ve bu genel ortalama açısından da anlamlı görülmüştür. Supiano ve Luptak'ın 2013'de yaptıkları, katılımcıların yaş ortalamasının 68'e yakın olduğu bir çalışma da yası etkileyen önceki kayıpların anlamlı bir fark göstermediği bulgusu yer almaktadır (Supiano ve Luptak,

2013). Lobb ve arkadaşlarının 2010'da yaptıkları bir çalışmada ise, karmaşık yasin yordayıcıları arasında önceden bir kayıp yaşama, travmaya maruz kalma, psikiyatrik bozukluk, güvensiz bağlanma stilleri ve ölenle ilişkinin yoğunluğu yer almaktadır (Lobb ve ark,2010).

Vefat olayının aniliği açısından bakıldığında yas üzerinde oldukça önemli bir anlam payı vardır. Genel itibari ile kayıp sonrası yansıtılan tutumlar ile vefat olayının beklenen ya da beklenmeyen bir durum olması arasında anlamlı bir fark vardır. Fakat bu sonuç anlamı bakımından beklenen bir değişken olsa da sonuçları bakımından beklenmeyen bir durumdur. Vefat olayının ani olması yas sürecini daha az etkilediği saptanmıştır. Başka bir ifade ile vefatın bekleniyor olması yas tepkilerini daha çok etkileyen bir yordayıcı olmuştur. Shah ve arkadaşları, 65 yaş ortalamasının üstü katılımcılarla yaptıkları araştırmalarında mevcut çalışma bulgusunun aksine, beklenmedik ölüm olgularının bireyin fiziksel sağlığını daha olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır (Shah ve ark., 2013). Yapılan bir başka çalışmada ise ölümün ani olup olmaması yas üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı saptanmıştır (Morowatisharifabad ve ark, 2020). Yaşlılarla yapılan literatürdeki başka bir çalışma da yas üzerinde ölümün beklenme durumunun etkili olmadığını saptamıştır (Supiano ve Luptak, 2013). Kersting ve arkadaşlarının çalışmasında da ölümün beklenen doğal bir sebeple gerçekleşmesinin karmaşık yas üzerinde etkili bir yordayıcı olduğu görülmüştür (Kersting ve ark.,2011). Fiegelman ve arkadaşlarının çalışmasında katılımcı grubun büyük çoğunluğunu 75 yaşındaki bireyler oluşturmuş ve yakını beklenmedik şekilde ölen katılımcıların akut anksiyete bulguları daha yüksek bulunmuştur (Fiegelman ve ark.,2009). Parkes eşlerini kaybeden kadın katılımcılarla yaptığı çalışmasının sonucunda, eşlerini aniden kaybeden kadınların; ölüme kendini hazırlayan kadınlardan daha fazla sorun yaşadığını tespit etmiştir (Parkes,1970). Literatürde vefat olayının ani olması, beraberinde daha yıpratıcı bir süreci getiren (Ott ve ark.,2007) ve kişinin bu duruma hazırlıksız yakalanması şartları ağırlaştıran (Barry ve ark.,2002) bir olay olarak ifade edilmiştir.

Kaybın ardından geçen süreyle kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar ve kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Kaybın ardından geçen sürenin yas sürecinde sergilenen tutumlar üzerinde etkili olması ve anlamlı bir fark bulunacağı araştırmacı tarafından öngörülmüyordu. Fakat

sadece kaybın ardından geçen süreyle kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar arasında anlamlı bir fark gözlenmiştir. Bu farkın kaybın üstünden daha kısa süre geçiren katılımcılarda daha olumsuz etki göstereceği düşünülürken tam tersi şekilde vefat olayının üstünden 1 yıl ve daha fazla sürenin geçmiş olması negatif tutumlara sahip olmada bir yordayıcı olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle kaybın üstünden geçen zaman arttıkça yas reaksiyonları olumsuz şekilde ilerlemektedir. Literatür incelendiğinde kaybın üstünden 5 yıl geçmesine karşın katılımcıların çoğunluğunda yasa dair tutumların devamının gözlemlendiği (Muphy ve ark., 2002) ve 1-2 yıl arasında yas tutma düzeyinin en yüksek olduğuna ulaşan (Feigelman ve ark.,2009) araştırmalara rastlanmaktadır. Ayrıca Kristensen ve arkadaşları da çocuk kaybını deneyimlemiş yetişkinler üzerinde yaptıkları çalışmalarında benzer şekilde 1 yıldan daha fazla zamanın kayıp üzerinden geçmesi ile karmaşık yas düzeyinin 2. yıla kadar arttığını daha sonrasında ise düşme eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir (Kristensen ve ark.,2012). Gana ve Delant 2011’de yaptıkları çalışmalarında kaybın üstünden geçen süre ile yas arasında en iyi belirleyicilerden olduğunu aktarmışlardır ve uzayan yas durumundaki bir kişi için fiziksel etkileniş devam etmektedir (Gana ve Delant, 2011). Nitekim kaybın üstünden geçen zamanla yas arasında bir ilişkinin kurulamayacağını aktaran araştırmalar da mevcuttur (Boelen ve Bout,2005; Prigerson ve ark.,2002).

Mevcut araştırma bulguları, vefat sebebi ile yas arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı yönündeyken literatüre bakıldığında Silverman ve arkadaşlarının 2001’de yaptıkları bir çalışma da cinayet, intihar, doğal afet kaynaklı ölümlerin yas üzerinde yordayıcılığının oldukça anlamlı olduğu kanısına varmıştır (Silverman ve ark., 2001). Benzer şekilde kanser veya kaza sonucu çocuk kaybı yaşayan ebeveynlerin de vefat sebebinin tranvamtik olması yas reaksiyonlarını kötüye sevk etmek üzerinde anlamlı bir faktör olarak aktarılan çalışmalar da vardır (Shanfield ve ark.,1984).

Vefat eden kişinin yakınlık derecesi ve kaybın ardından yasa yönelik sosyal tutumlar ve kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Vefat eden kişinin yakınlık derecesi ile yas sürecinde sergilenen tutumların genel sonuçlarına bakıldığında anlamlı bir ilişki görülmüştür. Aynı şekilde vefat eden kişinin yakınlık derecesi ile kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar arasında da anlamlı bir fark gözlenmiştir. Mevcut araştırmaya katılan katılımcıların

kaybettiği kişi ile yakınlık düzeyi arttıkça kayıptan etkilenme düzeyinde de artış gözlenmiştir. Literatürde yas üzerinde ölen kişi ile yakınlığın derecesinin en iyi etkileyen faktörlerden biri olarak gören çalışmalara rastlanılır (Gana ve Delant, 2011; Goldsmith ve ark.,2014). Yaşlı bireylerin katıldığı bir araştırmada da çocuk ve eş kaybının yas üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Morowatisharifabad ve ark.,2020). 68 yaş ortalamasına sahip katılımcılarla gerçekleştirilen bir araştırmada hem kadınlar hem de erkekler ayrı ayrı değerlendirilmiş ve her iki grup içinde eş kaybı bireylerin bilişsel işlevselliğini önemli ölçüde azaltırken; yakın bir akrabanın kaybı ile bu fonksiyonlar da her iki grup içinde bir değişim söz konusu olmamıştır (Atalay ve Staneva,2020). Kersting ve arkadaşları da çocuk kaybının yas üzerinde anlamlı bir etkisini saptamıştır (Kersting ve ark.,2011).

Mevcut araştırmada vefat olayı ile birlikte hayat görüşünün değişmesi ve yas arasında anlamlı bir fark vardır. Kaybın ardından, hayatı, olumsuz ve karamsar şekilde düşünmeye başlayan katılımcıların yas davranışlarında da olumsuz sonuçlar artmıştır. Olumlu değişen katılımcıların sayısı azımsanamaz düzeyde olsa da araştırmacı tarafından öngörülen durumda hayata karşı düşüncenin olumsuz yöne doğrulacağı olmuştur. Literatür incelendiğinde hayat görüşü ya da inançların travmatik bir kaybın ardından etkili biçimde değiştiğini ortaya koyan araştırmalara rastlamak mümkündür (Foa ve ark.,1999; Dekel ve ark.,2004). Yakın kaybı yaşamış ve yaşamamış olan katılımcıların katıldığı bir çalışmada dünyaya ve kendilerine olan yargıları olumsuzlaşmış ve kayıpla birlikte negatif düşüncelerin arttığı bulunmuştur (Boelen ve ark.,2004). Kayıp deneyimi olan ve olmayan katılımcılar ile yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlar çıkmış ve kayıp deneyimleyen katılımcıların dünyayı daha anlamsız gördüğü sonucuna varılmıştır (Mancini ve ark.,2011).

Vefatın ardından alınan profesyonel yardım ve vefatın ardından kullanılan tıbbi ilaç desteği ile yas arasında anlamlı bir fark vardır. Profesyonel yardım almak veya tıbbi ilaç desteğine başvuran katılımcılar, ilaç ya da profesyonel yardımı kullanmayan katılımcılara kıyasla daha çok olumsuz yas tutumuna sahiplerdir. Bu sonuç, araştırmacı tarafından beklenen bir durumdur. Tıbbi ilaç kullanımı veya profesyonel desteğine ihtiyaç duyan katılımcılar vefat olayını sarsıcı şekilde yaşamış bireylerin olabileceği öngörülmüştür.

6.SONUÇ

Bu araştırmada 60+ Tazelenme Üniversitesi öğrencilerinin, sosyo-demografik özellikleri göz önüne alınarak, ölümle sonuçlanan kayıp ve yas sürecine ilişkin tutumlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri bağlamında cinsiyet, yaş, gelir, medeni durum, eğitim durumu ve tek başına yaşayıp yaşamama gibi bilgileri ele alınmıştır. Vefat olayına ilişkin sahip olunan özellikleri değerlendirildiğinde ise yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamadığı, vefat olayının beklenme durumu, vefatın üzerinden geçen süre, vefat eden yakının vefat sebebi, vefat eden kişinin yakınlık derecesi, vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu, profesyonel yardım alma ve tıbbi ilaç kullanımı gibi bilgileri değerlendirilmiştir.

Faktör analizi sonucu ortaya çıkan 3 faktör; kayıp sonrası yansıtılan sosyal tutumlar, kayıp sonrası yansıtılan fiziksel tutumlar, kayıp sonrası yansıtılan davranışsal tutumlar olarak belirlenmiştir. Belirlenen alt boyutlara ilişkin bulgular ise şu şekilde özetlenebilmektedir;

Kayıp Sonrası Yansıtılan Sosyal Tutumlar Alt Boyutuna İlişkin Sonuçlar; cinsiyet, vefat olayının beklenme durumu, vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu, profesyonel yardım alma ve tıbbi ilaç kullanımı değişkenleri ile yasa karşı gösterilen tutumlar arasında anlamlı bir fark vardır.

Kayıp Sonrası Yansıtılan Fiziksel Tutumlar Alt Boyutuna İlişkin Sonuçlar; cinsiyet, yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamadığı, vefat olayının beklenme durumu, vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu, vefatın üzerinden geçen süre, vefat eden kişinin yakınlık derecesi, profesyonel yardım alma ve tıbbi ilaç kullanımı değişkenleri ile yasa karşı gösterilen tutumlar arasında anlamlı bir fark vardır.

Kayıp Sonrası Yansıtılan Davranışsal Tutumlar Alt Boyutuna İlişkin Sonuçlar; yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamadığı, vefat olayının beklenme durumu, vefatın ardından hayat görüşünün değişme durumu, profesyonel yardım alma ve tıbbi ilaç kullanımı değişkenleri ile yasa karşı gösterilen tutumlar arasında anlamlı bir fark vardır.

Katılımcıların tanımlayıcı demografik özellikleri bağlamında cinsiyet değişkeni H_1 hipotezini doğrularken diğer tüm değişkenler H_0 hipotezini doğrulamıştır. Sosyodemografik faktörler dahilinde cinsiyetin yas üzerinde anlamlı bir etkisinin gözlemlendiği alanlar mevcuttur. Kadınların erkeklere nazaran yas sürecinde sergiledikleri davranışlar daha olumsuz olarak görülmüştür. Yasın kadınlar tarafından daha sarsıcı geçmesinin sebepleri arasında duygusal olmak, kırılgan olmak ve birçok sebeple başkalarına bağımlı olma oranlarının yüksek olma durumu olarak sıralanabilir. Sosyodemografik faktörler arasında değerlendirilmiş bir diğer değişken ise yaştır. Yaş değişkeninin yas üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi saptanmamıştır. Mevcut katılımcıların hepsi 65 yaş ve üzeri bireylerden oluşması anlamlı çıkmayan istatistik sonucunun nedeni olarak düşünülmektedir. Eğitim seviyesi ile yas arasında anlamlı bir fark yoktur. Bunun nedeni, çalışma grubunun genelinin eğitim durumu yüksek ve hala eğitimlerini sürdüren bireylerden oluşmasıdır. Bu nedenle eğitim durumunun yas reaksiyonlarına olan etkisinin katılımcılar arasında anlamlı bir fark oluşturmadığı saptanmıştır. Medeni durum değişkeni yas üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Evli olan bireylerin hayat arkadaşının desteğini alabilmesi kaybın etkilerini azaltacağı düşünüldüğü için alan yazında bu konu hakkında çalışmalara rastlamak mümkündür. Gelir düzeyinin yas üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Herhangi bir etkinin gözlenmemesinin nedeni katılımcıların yarısından fazlasının gelir sıkıntısı yaşamamasından kaynaklanabilir. Evinde tek başına ikamet etmenin yas üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmamıştır. Böylece demografik değişkenler göz önünde tutularak söylenebilir ki yas ile bağlantılı gelişen olumsuz reaksiyonlar üzerinde cinsiyet değişkeni yas süreci için önemli bir risk oluşturmaktadır.

Vefat olayına ilişkin elde edilen sonuçların genelinde bireyin yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşayıp yaşamaması durumu ile yas arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yakın zamanda sevdiği bir kişinin kaybını yaşamış olan bireylerde yasın daha ağır ve bunalımda yaşandığı gözlenmiştir. Literatür incelendiğinde bu konu hakkında araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu fark edilmiştir. Ani kayıp yası etkileyen önemli bir değişkendir. Anlamlı çıkması beklenen bir durum olsa da kaybın bekleniyor olmasının bireylerde daha şiddetli yas reaksiyonlarına zemin hazırladığı saptanmıştır. Kaybın ardından geçen sürenin ise sadece fiziksel olarak kişilerin davranışlarına etki ettiği gözlenmiştir. Bu bağlamda

elde edilen sonuçlar ise ilk 3 ay ve 6 aya kadar olan bir zaman diliminin kaybın üstünden geçmesi ile 1 yıldan daha fazla zamanın geçmesi arasında anlamlı bir fark açıklanmıştır. Kaybın üstünden geçen süre arttıkça şaşırtıcı şekilde olumsuz yas tepkileri görülmektedir. Vefat sebebi ile yas arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşmamıştır. Yakınlık değişkeni alt boyutlarda tamamen anlamlı olarak bir ilişki oluşturmada da genele bakıldığında yas ile yakınlık derecesinin anlamlı bir ilişkisi görülmektedir. Yakınlık derecesi arttıkça görülen yas tepkileri de olumsuzluğunu arttırmıştır. Hayatın görüşü ile yas arasında anlamlı bir ilişki görülür. Hayatın anlamı olumsuz yönde değiştikçe yas reaksiyonları da kötüleşmektedir. Kaybın ardından profesyonel yardım alımı ve tıbbi ilaç kullanımı ile yas arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. Her iki yöneme de başvuran bireyler için yas süreci daha zorlayıcı geçmektedir.

Kayba yönelik değişkenler göz önünde tutularak söylenebilir ki yakın zamanda yakınlarından birisinin kaybını yaşıyıp yaşamaması durumu, ani kayıp olup olmaması, vefatın üstünden geçen süre, hayat görüşünün olumlu ya da olumsuz yönde değişmesi, profesyonel yardım alımı ve tıbbi ilaç kullanımı değişkenleri yas süreci için önemli bir risk oluşturmaktadır. Böylece H₂ hipotezini doğrulayan değişkenler de önemli risk oluşturan değişkenler olarak yukarıda sıralanmıştır.

Yaşlılık çalışmaları içerisinde önemli bir konu olan ölüm, kayıp ve yas konularının literatürde sayısı arttırılabilir. Tazelenme Üniversitesi gibi farkındalık durumu nispeten yüksek olan katılımcı grubu ile yas ve ilişkili olabilecek değişkenlerin bir arada ele alınması bu çalışmanın güçlü bir yönü olabilse de farklı gruplarla kıyaslayarak daha fazla durumun farklı özellikleri barındıran gruplardaki değişiminin araştırılmaması bir eksik yönü olarak kaydedilebilir.

KAYNAKÇA

Aiken L. R. Human development in adulthood. New York: Springer Science & Business Med. 2002.

Aslan AE, Ergün N, Duman B, Bozdağ F, Karataş S, Fakirullahoğlu AMM. Yaşlılarda eş kaybı, kayıp sonrası başa çıkma stratejileri ve gelecek beklentileri üzerine nitel bir araştırma. Journal of Human Sciences, 2018;15(1), 340-358.

Atalay K., Staneva A. The effect of bereavement on cognitive functioning among elderly people: Evidence from Australia. *Economics & Human Biology*, 2020; 39, 100932.

Barry L. C., Kasl S. V., Prigerson, H. G. Psychiatric disorders among bereaved persons: The role of perceived circumstances of death and preparedness for death. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 2002;10, 447- 457.

Baudrillard J. Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm, Çev.: Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul. 2002.

Bauman Z. Ölüm ve Ölümsüzlük ve Diğer Yaşam Stratejileri, Çev.: Nurgül Demirdöven, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2000.

Bildik T. Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*. 2013; 52(4), 223-229.

Boelen P. A., Kip H. J., Voorsluijs J. J., van den Bout J. Irrational beliefs and basic assumptions in bereaved university students: A comparison study. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 2004; 22(2), 111-129.

Boelen P. A., van den Bout J. Complicated grief, depression, and anxiety as distinct postloss syndromes: A confirmatory factor analysis study. *American Journal of Psychiatry*, 2005; 162(11), 2175-2177.

Bokanowski, T. On Freud's Mourning and melancholia. Routledge. 2018.

Bowlby, J. Loss: Sadness and depression. No:3 Random House. 1980.

Bretherton I. The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth reference: developmental psychology. 1992; 28, 759-775.

Burke, L. A., Neimeyer, R. A., McDevitt-Murphy, M. E., Ippolito, M. R., & Roberts, J. M. (2011). Faith in the wake of homicide: Religious coping and bereavement distress

in an African American sample. *International Journal for the Psychology of Religion*, 21(4), 289-307.

Büyüköztürk, Ş. *Sosyal Bilimler İçin Veri Alanlı El Kitabı* (24. Baskı b.). Ankara: Pegem Akademi. 2018.

Büyüköztürk, Ş. Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 2002; (32), 470-483.

Carey, R. G. (1980). Weathering Widowhood: Problems and Adjustment of the Widowed during the First Year. *OMEGA- Journal of Death and Dying*, 10(2), 163–174. doi:10.2190/vp4l-94kx-491m-1wve

Cesur G. Yetişkinlerde Travmatik Yasın ve Travma Sonrası Büyümenin Psikososyal Belirleyicileri. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, Ankara (Danışman: Öğr. Gör. Sedat Işıklı)

Cohen S., ve Wills T.A. Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis. *Psychological Bulletin*, 1985; 98 (2) 310-357.

Çelik S. B. Yas Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 2016; 3(25).

de Vries B., Davis C. G., Wortman C. B., ve Lehman D. R. Long-term psychological and somatic consequences of later life parental bereavement. *Omega: Journal of Death and Dying*. 1997;35, 97–117.

Dekel R., Solomon Z., Elklit A., Ginzburg K. World assumptions and combatrelated posttraumatic stress disorder. *The Journal of social psychology*, 2004; 144(4), 407-420

Eisenberg S., Patterson, L. E. *Helping clients with special concerns* Bostons: Houghton Mifflin Company. 1979; 218-234.

Engel G. L. Is grief a disease? *Psychosomatic Medicine*. 1961; 23, 18-22.

Erdoğan M.Y., Özkan M. Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki ilişkiler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 2007; 14 (3): 171-179.

Feigelman W., Jordan J. R., Gorman B. S. How they died, time since loss, and bereavement outcomes. *OMEGA-Journal of death and dying*, 2009; 58(4), 251-273

Foa E. B., Ehlers A., Clark D.M., Tolin D. F., Orsillo S. M. The Posttraumatic Cognitions Inventory (PTCI): Development and validation. *Psychological Assessment*. 1999;11, 303-314.

Frankl E. V. Duyulmayan Anlam ıgılığı: Psikterapi ve Humanizm, ev.: S. Budak, teki Yayınevi: Ankara. 1994.

Gana K., K'Delant P. The effects of temperament, character, and defense mechanisms on grief severity among the elderly. *Journal of affective disorders*, (2011); 128(1-2), 128-134.

Goldsmith B, Morrison RS, Vanderwerker LC, Prigerson HG. Elevated rates of prolonged grief disorder in African Americans. *Death Study* 2008; 32:352-365.

Gürdal F. Y. (2018). Tazelenme Üniversitesi Örneğinde Yaşam Boyu Öğrenmenin Yaşam Durumuna Etkisi. Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi ,2018, Antalya (Danışman: Prof. Dr. phil. habil. İsmail Tufan)

Horowitz M. J., Siegel B., Holen A., Bonanno G. A., Milbrath, C., ve Stinson C. H. Diagnostic criteria for complicated grief disorder. *American Journal of Psychiatry*, 1997;154, 904-910.

Horowitz M., Bonanno G., ve Holen A. Pathological grief: Diagnosis and explanation. *Psychosomatic Medicine*. 1993;55, 260–273.

Humphrey G. M., Zimpfer D. G. Counselling for grief and bereavement. Sage. 2007.

İçli G. Sosyal Statü ve Rol Bağlamında Yaşlılık. Yaşlılık Sosyolojisi (i.), Edit.: Harun Ceylan, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016; s. 41-55.

J. William Worden, Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook For The Mental Health Practitioner, Springer Publishing Company, 2008, s.39.

Jacobs S. Pathologic Grief: Maladaptation to Loss. Washington, DC: American Psychiatric Press. 1993.

Jacobs S. Traumatic grief: Diagnosis, treatment, and prevention. Psychology Press. 1999.

James J. W., Friedman R. The Grief Recovery Handbook, 20th Anniversary Expanded Edition Harper Perennial. 2014; 240.

Johannesson K., Lundin T., Christina M.H., Lindam A., Dyster-Aas J., Arnberg F. Ve Michel P. The Effect of Traumatic Bereavement on Tsunami-Exposed Survivors. *Journal of Traumatic Stress*, 2009; 22 (6), 497–504.

Jung G. C. Ruh ve Ölüm, Çev.: Ender Gürol, Analitik Psikoloji, Payel Yayınevi: İstanbul. 1997.

Kalınkara V, Temel Gerontoloji Yaşlılık Bilimi, Nobel Yayınları, Ankara; 2016.

Karabulut E. Diyarbakır'daki Taziye Evlerinde Akut Dönem Yas Sürecinin Yaşanması ve Yasın Ağırlık Derecesine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, 2010, Diyarbakır (Danışman: Prof.Dr. Şakir Özen)

Karagöz, Y. SPSS ve AMOS Uygulamalı Nicel-Nitel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği (Güncelleştirilmiş 2. Baskı b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2019.

Karakoç, F. Y., Dönmez, L. Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler. *Tıp Eğitim Dünyası*. 2014; 13(40), 39-49. doi:10.25282/ted.228738

Kastenbaum, R. J. The psychology of death (2nd ed.). New York: Springer. 1992.

Kersting A., Brähler E., Glaesmer H., Wagner B. Prevalence of complicated grief in a representative population-based sample. *Journal of Affective Disorders*, 2011; 131 (1–3), 339–343.

Klass D. John Bowlby's model of grief and the problem of identification. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. 1988; 18(1), 13-32.

Koç M. Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12: 287-304, 2002.

Kristensen FP, Weisæth L, Heir T. Predictors of Complicated Grief After a Natural Disaster: A Population Study Two Years After the 2004 South East Asian Tsunami. *Death Stud* 2010; 4:137 150.

Kristensen P., Heir T., Herlofsen P. H., Langsrud Ø., Weisæth L. Parental mental health after the accidental death of a son during military service: 23-year follow-up study. *The Journal of nervous and mental disease*, 2012; 200(1), 63-68.

Kübler Ross E. Ölüm ve Ölmek Üzerine, Çeviren: Banu Büyükal. Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 1997.

Kübler-Ross E. On Death and Dying. New York: The Macmillan Company, 1969.

Lindemann, E. Symptomatology and management of acute grief. Am J Psychiatry, 1944; 101, 141-148.

Lobb E. A., Kristjanson L. J., Aoun S. M., Monterosso L., Halkett G. K., Davies A. Predictors of complicated grief: A systematic review of empirical studies. Death studies. 2010; 34(8), 673-698.

Lund DA, Caserta MS, Diamond MF. Gender Differences Through Two Years of Bereavement Among the Elderly. Gerontologist 1986;26:314 320.

Malkinson R. Bilişsel yas terapisi (Çev. S. K. Akbaş). Ankara: HYB Yayıncılık. 2009.

Malpas J., Solomon, R. C., Ölüm ve Felsefe, Çev.: N. Küçük, İstanbul: İthaki Yayınları. 2006.

Mancini A. D., Prati G., Bonanno G. A. Do shattered worldviews lead to complicated grief? Prospective and longitudinal analyses. Journal of Social and Clinical Psychology. 2011; 30(2), 184.

Melhem N. M., Day N., Shear M. K., Day R. Reynolds C.H., Brent D. Predictors of Complicated Grief among Adolescents Exposed To a Peer's Suicide. Journal of Loss and Trauma, 2003; 9, 21-34.

Middleton W., Raphael B., Burnett P., Martinek N. A. Longitudinal study comparing bereavement phenomena in recently bereaved spouses, adult children and parents. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 1998; 32, 235–241.

Morowatisharifabad M. A., Alizadeh A., Bidaki R., Jambarsang S., Hosseini-Sharifabad M. Prevalence of complicated grief and related factors in elderly individuals in Sabzevar City, Iran. Psychogeriatrics, 2020; 20(5), 718-725.

Murat A. Yas ve Dini Başa Çıkma: Bir Klinik Örneklem Değerlendirmesi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, Rize (Danışman: Doç. Dr. Muhammed Kızılgeçit)

Murphy S. A., Johnson L. C., Lohan, J. The Aftermath of The Violent Death of A Child: An Integration of the Assessments of Parents' Mental Distress and PTSD

During The First 5 Years of Bereavement. *Journal of Loss &Trauma*, 2002; 7(3), 203-222.

Newson, R. Boele, P. Hofman, A. Teimeier, H. (2011). The Prevalence and Characteristics of Complicated Grief in Older Adults. *Journal of Affective Disorders*. 132: 231-238.

Onrust, S., Cuijpers, P., Smit, F. ve Bohlmeijer, E. (2007). Predictors of psychological adjustment after bereavement. *International Psychogeriatrics*, 19 (5), 921–934.

Ott C. H., Lueger R. J., Kelber S. T., Prigerson H. G. Spousal bereavement in older adults: Common, resilient, and chronic grief with defining characteristics. *The Journal of nervous and mental disease*. 2007; 195(4), 332-341.

Özgür Ö. 60+Tazelenme Üniversitesi Öğrencilerinin Geronteknolojik Ürünleri Kullanımına Yönelik Tutumları: Antalya Örneği. Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi ,2020, Antalya (Danışman: Doç. Dr. Gülüşan Özgün Başbüyük)

Özkan, A., Baltacı, S. (2020). Freud ve Lacan'ın Psikanalitik Kuramlarında Yastan Ayırışan Melankolik Özne. *Psikoloji Çalışmaları*, 40(2), 317-333.

Öztürk Z., Karakuş, G., Tamam, L. Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2011; 12, 37-43.

Parkes C. M. Bereavement and mental illness, Part 1. A clinical study of the grief of bereaved psychiatric patients; and Part 2. A classification of bereavement reactions. *British Journal of Medical Psychology*, 1965; 38, 1-12, 13-26.

Parkes C.M. The First Year of Bereavement. *Psychiatry*. 1970; 33:4.

Parkes L.M. Bereavement counselling: Does it work?. *British Medical Journal*. 1980; 281: 3-6.

Pollock, G. H. Process and affect: Mourning and grief. *International Journal of Psycho-Analysis*. 1978;59, 255-276.

Prigerson H. G. Complicated Grief: When the path of adjustment leads to a dead end. *Bereavement Care*, 2004; 23:38–40.

Prigerson H.G., Ahmed I., Silverman G.K., Rates And Risks Of Complicated Grief among Psychiatric Clinic Patients In Karachi, Pakistan, *Death Studies*. 2002; 26, 781-792.

Prigerson HG, Ahmed I, Silverman GK. Rates and Risks of Complicated Grief Among Psychiatric Clinic Patients in Karachi, Pakistan. *Death Stud* 2002;26:781-792.

Raphael, B. The anatomy of bereavement. Jason Aronson, Incorporated.1994.

Reed M. D. Predicting grief symptomatology among the suddenly bereaved. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 1998; 28, 285-301.

Roger John ve McWilliams P. Yaşam 101. (Çeviren: Esin Karan). İstanbul: İnkılâp Yayıncılık. 1990.

Rubin S. S. The two-track model of bereavement: Overview, retrospect, and prospect. *Death studies*. 1999;23(8), 681-714.

Selvi Y., Öztürk R. İ., Ağargün M. Y., Beşiroğlu L., ve Çilli A. S. Temel Yas Unsurları Ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*. 2011; 48 (2).

Sezer S., Saya P. Gelişimsel Açıdan Ölüm Kavramı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2009; (13)151-165

Shah S. M., Carey I. M., Harris T., DeWilde S., Victor C. R., Cook D. G. The effect of unexpected bereavement on mortality in older couples. *American Journal of Public Health*, 2013; 103(6), 1140-1145.

Shanfield S. B., Swain B. J., Benjamin G. A. H. Parents' responses to the death of adult children from accidents and cancer: A comparison. *Omega*, 1985; 17(4), 289–298.

Siegel JM, Kuykendall DH. Loss, widowhood and psychological distress among the elderly. *J Consult Clin Psychol* 1990;58:519-524.

Silverman GK, Johnson JG, Prigerson HG. Preliminary explorations of the effects of prior trauma and loss on risk for psychiatric disorders in recently widowed people. *Isr J Psychiatry Relat Sci* 2001; 38:202-215.

Stroebe M., Schut H. The dual process model of coping with bereavement: A decade on. *OMEGA-Journal of Death and Dying*. 2010; 61(4), 273-289.

Stroebe MS, Stroebe W. Who suffers more? Sex differences in health risks of the widowed. *Psychol Bull.* 1983;93:297-301.

Stroebe W., Zech E., Stroebe M.S. ve Abakoumkin G. Does Social Support Help in Bereavement? *Journal of Social And Clinical Psychology.* 2005; 24(7), 1030-1050.

Supiano K. P., Luptak, M. Complicated grief in older adults: A randomized controlled trial of complicated grief group therapy. *The Gerontologist*, 2014; 54(5), 840-856.

Szanto K, Prigerson HG, Reynolds CF. Suicide in the elderly. *Clin Neurosci Res* 2001;1:366–376.

Tanhan F. Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2007.

Tezbaşaran A.A., Likert Tipi Ölçek Geliştirme Klavuzu 2. Baskı Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara. 1997.

Tezbaşaran, A. Likert Tipi Ölçek Hazırlama Kılavuzu. Mersin: Türk Psikologlar Derneği Yayınları. 2008.

Thorson J. A.; Powell F. C. A revised death anxiety scale. Neimeyer RA editör. *Death Anxiety Handbook: Research, Instrumentation, and Application* içinde. 1994.

Vachon MLS, Rogers J, Lyall WA, Lancee VJ, Sheldon AR, Freeman SJ. Predictors and correlates of adaptation to conjugal bereavement. *Am J Psychiatry* 1982;139:998-1002.

Volkan V. Life After Loss: The Lessons of Grief. (Türkçe Çev:İşıl Vahip,Müge Kocadere) Halime Odağ Vakfı Yayınları, İzmir. 1999;s 17-49.

Worden JW. Yas danışmanlığı ve yas terapisi Ruh Sağlığı çalışanları için el kitabı (çev: Bedriye Öncü), Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara,2003.

Yalom, I. Varoluşçu psikoterapi (Çev., Z. İyidoğan Babayiğit). İstanbul: Kabalcı Yayınları. 1980/2001.

Yazgan Ç. Yaşlılıkta Yas. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2006;(7),179-184

Zastrow C., Kirst-Ashman K. K., Çiftçi D. B. İnsan davranışı ve sosyal çevre I-II.Nika Yayınevi. 2015.

Zisook S, Shuchter SR. Depression through the first year after the death of a spouse. Am J Psychiatry 1991;148:1346-1352.

Zisook S., Zisook SA. Ölüm, Ölmek ve Yas. Comprehensive Textbook Of Psychiatry, 8 edition, B Sadock (Türkçe Cev: H Aydın) Güneş Yayınevi, Ankara, 2007.

EKLER

FORM ADI: KAYIP SONRASI YAS SÜRECİ DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

I. BÖLÜM

1. Cinsiyetiniz?

Kadın

Erkek

2. Yaşınız?

3. Gelir düzeyiniz?

() Gelirim Giderimden Az

() Gelirim Giderime Eşit

() Gelirim Giderimden Fazla

4. Eğitim düzeyiniz?

() Okur – Yazar Değil

() İlkokul

() Ortaokul

() Lise

() Yüksekokul

() Lisans

() Lisansüstü

5. Medeni Durumunuz?

() Bekar

() Evli

() Boşanmış

() Eşi ölmüş (dul)

() Başka (belirtiniz.....)

6. Yalnız mı yaşıyorsunuz?

() Yalnız Yaşıyorum

() Yalnız Yaşamıyorum

II. BÖLÜM

Şimdi soracağım sorular vefat sürecine yönelik olacaktır.

7. Yakın bir zaman dilimi içerisinde bir yakınınız vefat etti mi?

() Evet

() Hayır

8. Yakın bir zaman dilimi içerisinde vefat eden kişi ile yakınlık dereceniz nedir?

() 1. derece

() Diğer

9. Vefat eden kişinin ölümünün üzerinden ne kadar bir zaman geçti?.....

☐ 0-3 ay

☐ 3-6 ay

☐ 6-12 ay

☐ 1 yıldan fazla

10. Vefat eden kişinin vefatının sebebi neydi?

() Kanser sebebi ile

() Kalp Krizi sebebi ile

() COVID-19 sebebi ile

() Yaşlılık sebebi ile

() Trafik Kazası sebebi ile

() Doğal Afet sebebi ile

() İntihar sebebi ile

() Cinayet sebebi ile

() Diğer.....

11. Vefatın ardından herhangi bir profesyonel yardım (psikolojik / psikiyatrik yardım) aldınız mı?

() Evet

() Hayır

12. Vefatın ardından herhangi bir tıbbi ilaç kullandınız mı?
- ☐ Evet
- ☐ Hayır
13. Yakın zamanda kaybettiğiniz yakınınızın vefatı sizin için beklenen bir olay mıydı?
- ☐ Beklenen bir olaydı.
- ☐ Beklenmeden, ani gelişen bir olaydı.
14. Vefatın ardından hayat görüşünüzde nasıl bir değişme oldu?
- ☐ Olumlu Yönde Değişti
- ☐ Değişmedi
- ☐ Olumsuz Yönde Değişti

III. BÖLÜM

1. Vefatın ardından aniden başlayan ağlama krizlerim devam etti.
- ☐ Hiçbir Zaman
- ☐ Nadiren
- ☐ Ara Sıra
- ☐ Çoğu Zaman
- ☐ Her Zaman
2. Vefatın ardından kendimi halsiz ve yorgun hissediyorum.
- ☐ Hiçbir Zaman
- ☐ Nadiren
- ☐ Ara Sıra
- ☐ Çoğu Zaman
- ☐ Her Zaman

3. Vefatın ardından iştahım kesildi.

() Hiçbir Zaman

() Nadiren

() Ara Sıra

() Çoğu Zaman

() Her Zaman

4. Vefatın ardından üretkenliğimde azalama meydana geldi ve işlerimi eskisi gibi yapamıyorum.

() Hiçbir Zaman

() Nadiren

() Ara Sıra

() Çoğu Zaman

() Her Zaman

5. Vefatın ardından düşünme hızım azaldı.

() Hiçbir Zaman

() Nadiren

() Ara Sıra

() Çoğu Zaman

() Her Zaman

6. Vefatının ardından adil dünya inancına öfke duymaya başladım.

() Hiçbir Zaman

() Nadiren

() Ara Sıra

() Çoğu Zaman

() Her Zaman

7. Vefatının ardından ölümü ürkütücü bir olay olarak düşünüyorum
- ☐ Hiçbir Zaman
- ☐ Nadiren
- ☐ Ara Sıra
- ☐ Çoğu Zaman
- ☐ Her Zaman
8. Vefat eden kişinin yokluğu yaşamın boş olduğu hissini veriyor.
- ☐ Hiçbir Zaman
- ☐ Nadiren
- ☐ Ara Sıra
- ☐ Çoğu Zaman
- ☐ Her Zaman
9. Vefatının ardından manevi değerlerim ve inançlarım bana destek oldu.
- ☐ Hiçbir Zaman
- ☐ Nadiren
- ☐ Ara Sıra
- ☐ Çoğu Zaman
- ☐ Her Zaman
10. Vefatının ardından insanlara olan güven hissimi kaybettim.
- ☐ Hiçbir Zaman
- ☐ Nadiren
- ☐ Ara Sıra
- ☐ Çoğu Zaman
- ☐ Her Zaman

11. Kendimi vefat olayının ardından yalnız hissediyorum.

☐ Hiçbir Zaman

☐ Nadiren

☐ Ara Sıra

☐ Çoğu Zaman

☐ Her Zaman

12. Vefat olayından sonra çevremi desteğine ihtiyaç duydum.

☐ Hiçbir Zaman

☐ Nadiren

☐ Ara Sıra

☐ Çoğu Zaman

☐ Her Zaman

13. Vefatının ardından yeni etkinliklere eskisi kadar ilgi, arzu ve heyecanım kalmadı.

☐ Hiçbir Zaman

☐ Nadiren

☐ Ara Sıra

☐ Çoğu Zaman

☐ Her Zaman

14. Vefatın öncesinde onunla çok yakın ve sıcak bir ilişki kuramadığım için, benim gibi yapmamış kişilere gıpta ile bakarım.

☐ Hiçbir Zaman

☐ Nadiren

☐ Ara Sıra

☐ Çoğu Zaman

☐ Her Zaman

15. Vefatının ardından bedenlen zihnen ruhen ve sosyal alanlarda odaklanma sorunu yaşıadıım.

☐ Hiçbir Zaman

☐ Nadiren

☐ Ara Sıra

☐ Çoğu Zaman

☐ Her Zaman

16. Vefatının ardından hala yas tutmayı vefat eden yakınımıa vicdani bir görev olarak düşünüyorum.

☐ Hiçbir Zaman

☐ Nadiren

☐ Ara Sıra

☐ Çoğu Zaman

☐ Her Zaman

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
TIP FAKÜLTESİ
Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

24.05/2021

Sayı : 70904504/ 254
Konu :

Sayın
Prof.Dr.Cihan CAMCI
Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
Öğretim Üyesi

Değerlendirilmek üzere Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'na başvuruda bulunduğunuz,
“60+ Tazelenme Üniversitesi Öğrencilerinin Kayıp ve Yas Üzerine Tutumları: Antalya Örneği”
adlı çalışmaya ait Kurul Kararı ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Eki: Etik Kurul Kararı

Adres : Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı 1. Kat ANTALYA
Tel : (242)249 69 54
Faks : (242) 249 69 03
e-posta : etik@akdeniz.edu.tr

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
TIP FAKÜLTESİ
KLİNİK ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU

2021

ETİK KURUL BİLGİLERİ	ETİK KURULUN ADI	Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu
	AÇIK ADRESİ:	Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı Morfoloji Binası A Blok I. Kat No: A1-05 Kampüs /ANTALYA
	TELEFON	0 (242) 249 69 54
	FAKS	0 (242) 249 69 03
	E-POSTA	etik@akdeniz.edu.tr
	ETİK KURUL KODU	2012-KAEK-20
PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ UNVANI/ADI/SOYADI		Prof.Dr.Cihan CAMCI
ARAŞTIRMANIN AÇIK ADI		60+ Tazelenme Üniversitesi Öğrencilerinin Kayıp ve Yas Üzerine Tutumları: Antalya Örneği
KARAR BİLGİLERİ	Karar No:KAEK- 232	Tarih: 26.04.2021
	Yukarıda bilgileri verilen çalışmanın yapılmasında bilimsel ve etik açısından sakınca olmadığına oy birliği ile karar verilmiştir.	

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı	Aslıhan	Uyruğu	T.C.
Soyadı	KARATAĞ	Tel. No.	
Doğum Tarihi		E-posta	

Eğitim Bilgileri

2019-2021 Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Gerontoloji Bölümü Yüksek Lisans

2015-2019 Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Gerontoloji Bölümü

2009-2014 Anamur Şehit İbrahim Armut Anadolu Öğretmen Lisesi